



FEMINIZAM  
&

INTERNET

FEMINISTIČKI  
PRINCIPI  
INTERNETA

BOSNA I  
HERCEGOVINA  
&  
REGIJA



Feministički principi interneta

**Feminizam i internet:  
Bosna i Hercegovina i regija**

**ONE WORLD PLATFORM**

Erna KLJUČIĆ

2018

Naziv: Feministički principi interneta

„Feminizam i internet, Bosna i Hercegovina i regija“

Autorica: Erna Ključić

Za: One World Platform

Izdavač: Fondacija Platforma jedan svijet (OWP)

Naslovna strana i dizajn: Erna Ključić

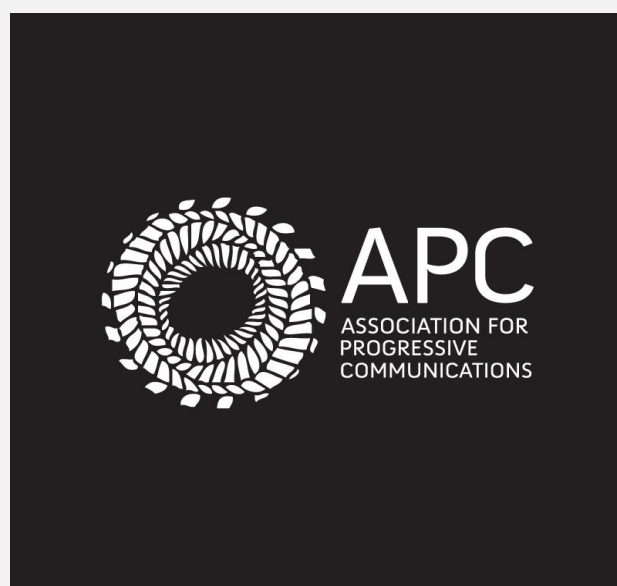
Broj stranica: 62

Tiraž: 70 primjeraka

Godina izdavanja : 2018.



U saradnji s Association for Progressive Communications (APC)



Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

## #ImagineaFeministInternet

Da bismo uživali/e prava i slobode koje nam nudi internet potrebno je da smo upoznati/e s njima. Feministkinje i/ili LGBTIQ osobe trebaju imati jednaka prava kao ostali/e korisnici/e interneta i feministički pokret dugo vremena nastoji osigurati sigurnu i pristupačnu mrežu za sve. Već neko vrijeme vodi se rasprava o tome kakav internet želimo i šta učiniti da ga takvog i napravimo. Razgovori koji su se vodili na temu feminizma i interneta iznjedrili su feminističke principe interneta.

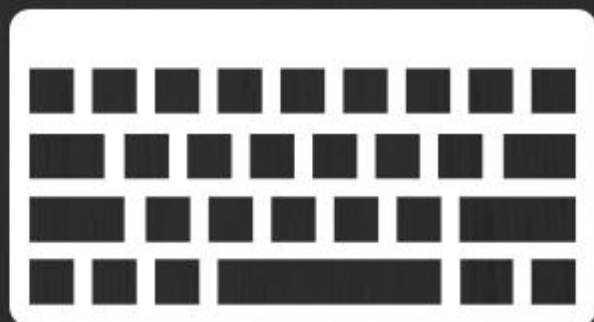
U aprilu 2014. Asocijacija za progresivne komunikacije (APC), organizovala je Globalni sastanak o rodu, seksualnosti i internetu u Port Dicksonu, u Maleziji. Sastanku je prisustvovalo 50 učesnica sa šest kontinenata, uključujući aktivistkinje za ženska prava i pitanja roda, LGBTIQ pokrete, organizacije za prava u vezi s internetom i tehnologijom te zagovornice ljudskih prava. Cilj sastanka bilo je premošćivanje jaza između feminističkih/LGBTIQ pokreta i pokreta za internet prava, te razmatranje ukrštanja i mogućnosti za partnerstvo. Sastanku je prisustvovala i naša organizacija, One World Platform. Prvobitno je osmišljeno 15 principa, ali se oni kroz godine modifikuju i dopunjavaju. Kreirani su tako da budu dokument podložan evoluciji koji informiše ljude o radu i napretku na polju roda i tehnologije, te utiče na diskusije o kreiranju politika koje se tiču upravljanja internetom.

Publikacija koja je pred vama popunjena je podacima, pričama, primjerima i statistikama koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu i na neke od zemalja iz regiona. Tekstovi su zasnovani na feminističkim principima interneta što znači da je ova publikacija popunjena serijom tekstova koji se bave temom feminizma i mreže u Bosni i Hercegovini. Publikacija sadrži pet poglavlja: pristup, otpor, ekonomija, izražavanje i djelatnost, a ukupan broj tekstova je 17. Svi tekstovi su objavljeni na portalu [zenskaposla.ba](http://zenskaposla.ba) i [oneworldplatform.net](http://oneworldplatform.net), u periodu od maja do decembra 2018. godine.

Naš cilj je da vam približimo načela koja se odnose na feminizam i internet, a koja su nastala 2014. godine i stalno se dopunjavaju. Želimo da internet bude prostor za sve i nadamo se da će ovi principi biti vodilje na našem putu.

**One World Platform Team**

**I PRISTUP**



# 1. PRISTUP INTERNETU

Danas, kada sam se probudila, prvo sam snoozala alarm na svom „pametnom“ telefonu. Zatim sam listala Facebook News feed, a nakon toga sam poslala e-mail kolegici i provjerila kakvo vrijeme očekujem u svom gradu. Usputno sam odgovarala na pristigle poruke. Sve to, a nisam ustala iz kreveta. Zatim sam se prebacila iz horizontalnog položaja uživanja interneta u vertikalni i počela *opasno* da surfam za desktop računarom. Pokrenula sam torrent, otvorila dva pretraživača s ukupno 12 tabova, jedan word dokument, telegram i skype. Počela sam da pretražujem: *internet access in the world*. Sve to koristeći dva monitora.

I zato dok budete listali/e ovaj tekst, automatski spojeni/e na mrežu, zapitajte se koje se borbe vode putem mreže, za koje ciljeve i kome je dopušteno da sjedi za stolom dok se igra interneta.

Iz potrebe da se ukaže na jednako uživanje i djelovanje žena na mreži/internetu – nastali su Feministički principi interneta. Kada izgovorimo *veliku* riječ „feminizam“ ne mislimo da žene trebaju lajkati postove na Facebook-u neobrijanih nogu, nego da žene mogu koristiti internet u punom kapacitetu. Žene, ukoliko to žele, mogu znati šta je to Facebook, mogu imati Facebook profil ili bilo koji drugi profil, ali za to trebaju imati nesmetan pristup internetu, obrijanih ili neobrijanih nogu, sa bradom ili bez nje, ali za svrhu koju one izaberu. Pristup i izbor.

Pomislili biste da je internet danas zadani način rada za sve, da ga žene mogu imati i da ga skoro sve imaju, ali vratimo se osnovama.

***„Početni korak feminističkog interneta jeste omogućavanje što većem broju žena i queer<sup>1</sup> osoba univerzalan, prihvatljiv, pristupačan, neuslovljen, otvoren, smislen i ravnopravan pristup internetu.“***

Internet kao globalna mreža nema cenzuru i nema prepreka<sup>2</sup>. Internet je dostupan na svakom djeliću planete Zemlje- naravno uz odgovarajuću opremu. Da bi pristupili ovoj mreži moramo imati jedan od sistema za komunikaciju kao što su: Analogna telefonska linija, ISDN, ADSL, kablovski, bežični ili satelitski. Ne koriste sve zemlje svijeta isti način kako bi se spojile na mrežu.

Internet u nekim zemljama postaje zakonsko pravo, a u zemljama gdje se žene bore sa patrijarhalnim okovima i gdje bi internet prije svega trebao biti pravo koje uživaju sve građanke, a tek onda oruđe za borbu – on je zabranjen.

<sup>1</sup> Queer izraz se koristi kao naziv za cjelokupnu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu i interseksualnu zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van hetero-patrijarhalnih normi ;

<sup>2</sup> U idealnim uslovima internet bi bio svima dostupan i svi/e bismo, kada pretražujemo, dobijali/e jednakom brzinom- jednake informacije.

Dok je nekim zemljama potreban internet detox, druge još uvijek nisu okusile svu slatkoću i gorčinu interneta, ili su iskusile samo ono što im je servirano. 35 zemalja nema pristup internetu ili je stopa korištenja mreže u tim zemljama ispod 20%.<sup>3</sup> Razlozi za takvo nešto su višestruki: nedostatak infrastrukture, civilni nemiri, siromaštvo, zemlje su pogođene ratom ili je zbog državnog uređenja on jednostavno zabranjen/ograničen: Guatemala, Honduras, Nicaragua, El Salvador, Senegal, Burkina Faso, Mali, Gana, Cote d'Ivoire, Benin, Alžir, Libya, Sudan, Eritrea, Ethiopia, Cameroon, Uganda, Ruanda, D.R. Congo, Malawi, Zimbabwe, Zambia, Namibia, Madagascar, Mozambique, Angola, Jemen, Pakistan, Turkmenistan, Nepal, Indija, Bangladeš, Sri Lanka, Mijanmar, Indonesija.

U zemljama koje su nabrojane internet nije zabranjen, stanovništvo ima pristup internetu, ali je on u dijelovima ovih zemalja teško dostupan. Indija je na samom vrhu ljestvice po korištenju interneta, ali u nekim njenim dijelovima stopa korištenja interneta je ispod 20% i zato se nalazi na popisu zemalja s ograničenim internetom.<sup>4</sup> Iako je Sjeverna Koreja jedina zemlja u kojoj je internet službeno zabranjen, podaci iz 2016. godine pokazuju da više od polovine Zemljinog stanovništva, 3.9 biliona, nema pristup internetu.<sup>5</sup> Geografski, stanovništvo bez interneta rašireno je u regijama Afrike, Azije, Latinske Amerike i CIS-a (Commonwealth of Independent States/Zajednice neovisnih država<sup>6</sup>).

Upravo su zemlje u kojima je internet ograničen doživjele pravu revoluciju. Tamo gdje vlada siromaštvo i gdje je internet najprije sa sobom donio komunikaciju među stanovništvom, a onda i komunikaciju sa ostatkom svijeta, tamo se desila prava internet- revolucija. U Africi je 75% stanovništva offline, dok je u razvijenim zemljama ukupno 19% stanovništva offline.

Dakle, količina dnevnog interneta kojeg ja utrošim dok koristim aplikacije, streamam muziku, šaljem ili skidam fotografije i/ili druge medijske sadržaje jednaka je mjesečnoj količini internet saobraćaja u nekim siromašnim dijelovima svijeta gdje je internet još uvijek senzacija.

Statistika pokazuje da u Bosni i Hercegovini trenutno ima oko 2,7 miliona korisnika/ca interneta. U tabeli vidimo kako se broj korisnika/ca mijenjao kroz godine.<sup>7</sup>

---

<sup>3</sup> 27.4.2018. na: <https://www.telegraph.co.uk/travel/lists/the-last-places-on-earth-with-no-internet/> ;

<sup>4</sup> 4.5.2018. na: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> ;

<sup>5</sup> 27.4.2018. na: <https://www.billing.ru/en/blog/which-countries-do-not-have-internet> ;

<sup>6</sup> 27.4.2018. na: [https://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth\\_of\\_Independent\\_States](https://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Independent_States) ;

<sup>7</sup> 15.11.2018. na: <http://www.internetlvestats.com/internet-users/bosnia-and-herzegovina/> ;



Year	Internet Users**	Penetration (% of Pop)	Total Population	Non-Users (Internetless)	1Y User Change	1Y User Change	Population Change
2016*	<b>2,343,255</b>	61.6 %	3,802,134	1,458,879	0.2 %	4,531	-0.22 %
2015*	<b>2,338,724</b>	61.4 %	3,810,416	1,471,692	0.8 %	17,652	-0.19 %
2014	<b>2,321,073</b>	60.8 %	3,817,554	1,496,481	5 %	111,453	-0.16 %
2013	<b>2,209,620</b>	57.8 %	3,823,533	1,613,913	9.4 %	188,980	-0.13 %
2012	<b>2,020,640</b>	52.8 %	3,828,419	1,807,779	10.4 %	189,945	-0.1 %
2011	<b>1,830,694</b>	47.8 %	3,832,310	2,001,616	11.7 %	191,122	-0.08 %
2010	<b>1,639,573</b>	42.8 %	3,835,258	2,195,685	13.2 %	191,213	-0.06 %

Dakle, kada je riječ o našoj državi mi još uvijek ne spadamo u red razvijenih zemalja koje imaju internet pokrivenost više od 80%. Pristup internetu u Bosni i Hercegovini ima oko 70% stanovništva. Situacija u nekim susjednim zemljama je bolja. U Hrvatskoj pristup internetu procentualno iznosi 73, dok je u Srbiji zastupljenost 67%.<sup>8</sup>

Statistika<sup>9</sup> za regiju iz 2017. godine izgleda ovako:

<b>Internet Usage and 2017 Population in the EU Candidate Countries</b>					
<u>EUROPEAN UNION CANDIDATES</u>	Population (2017 Est.)	Internet Users, 30-Jun-2017	Penetration (% Population)	Users % Table	Facebook 30-Jun-2017
<a href="#">Albania</a>	2,911,428	1,932,024	66.4 %	3.2 %	1,400,000
<a href="#">Bosnia-Herzegovina</a>	3,792,759	2,629,520	69.3 %	3.8 %	1,500,000
<a href="#">Kosovo</a>	1,895,250	1,523,373	80.4 %	2.2 %	860,000
<a href="#">Macedonia (TFYR)</a>	2,083,308	1,503,315	72.2 %	2.2 %	1,000,000
<a href="#">Montenegro</a>	626,250	437,624	69.9 %	0.6 %	320,000
<a href="#">Serbia</a>	8,776,940	5,885,816	67.1 %	8.4 %	3,400,000
<a href="#">Turkey</a>	80,417,526	56,000,000	69.6 %	80.1 %	56,000,000
<b>Total EU Candidate States</b>	<b>100,503,461</b>	<b>69,911,672</b>	<b>69.6 %</b>	<b>100.0 %</b>	<b>64,480,000</b>

NOTES: (1) The Internet Statistics for the seven European Union Candidate States were updated in June 30, 2017. (2) The demographic (population) numbers are based mainly on data from [United Nations Population Division](#). (3) Facebook subscribers are also in June 30, 2017. (4) The Internet usage numbers come from various sources, mainly from data published by [Nielsen](#), [ITU](#), [GfK](#), and other trustworthy sources. (5) For methodology, definitions, and navigation help please see the [site surfing guide](#). (6) Data may be cited, giving the due credit and establishing an active link to [www.internetworldstats.com](http://www.internetworldstats.com)  
© Copyright 2017, Miniwatts Marketing Group. All rights reserved worldwide.

<sup>8</sup> 4.5.2018. na <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> ;

<sup>9</sup> 15.II.2018. na <https://www.internetworldstats.com/stats9.htm> ;

Tabela u prvoj koloni prikazuje naziv države, zatim broj stanovnika i u trećoj koloni vidimo broj korisnika/ca interneta zaključno sa 30. junom 2017. godine. Na tabeli se nalaze sve zemlje koje su kandidatkinje za ulazak u Evropsku Uniju.

S obzirom da je i Turska jedna od zemalja koja se bori za pristup EU i među ostalim državama kandidatkinjama ima najviše stanovnika/ca ona je i na vodećem mjestu po broju korisnika/ca mreža. Shodno broju korisnika/ca mreže i broj Facebook profila je veći nego u ostalim državama.

Bosna i Hercegovina je po ovim podacima u junu 2017. godine imala preko 2,5 miliona korisnika/ca interneta dok je od toga 1,5 miliona imalo nalog na društvenoj mreži Facebook.

Jaz nedostatka interneta najviše je pogodio djevojke i žene. Ženama je teško pristupiti tehnologiji zbog kulturnih ograničenja i njihovog nižeg statusa u društvu. Budući da se žene suočavaju s problemima poput siromaštva, nepismenosti i diskriminacije prilikom sticanja obuke i obrazovanja, svjedočimo usponu druge digitalne podjele<sup>10</sup>

Kao najranjivija populacija, žene, koje žive u najsiromašnijim zemljama imaju manje šanse da će koristiti internet nego muškarci. Dakle, muškarci imaju dva puta veću šansu da koriste internet i ako se trendovi nastave u 2020. godini više od 75% žena neće biti spojeno na internet. Iako je Afrika doživjela brz rast interneta, žene su znatno slabije zastupljene u tehnologiji. Uspon cyber-kafića donio je sa sobom trend u kojem muškarci upotrebljavaju internet više od žena jer se slobodnije kreću, lako dolaze do kafića, imaju više novca jer zarađuju više i mogu ga trošiti na internet konekciju i time sebi obezbijediti informacije.

Bez potrebne konekcije, ženama će biti uskraćeno pravo na informacije, što dalje vodi ka slabijem obrazovanju žena, nejednakim mogućnostima i porastu rodne neravnopravnosti u ovim regijama.<sup>11</sup> Važno je shvatiti da su tehnologija i pristup internetu ključni za osnaživanje žena. Skup, ograničen internet i cenzura ne doprinose samostalnosti žena. Iako se internet cenzura često stavlja u okvire zaštite, ona kao ni skup internet ne može doprinijeti da se žene otrgnu od patrijarhalnih okova i budu ravnopravne muškarcima u utrci za informacije.<sup>12</sup>

Pristup internetu je potreban kako bi se žene osamostalile u korištenju resursa koje mreža nudi. Kada žene steknu određene vještine korištenja interneta one postaju konkurentne na tržištu rada i to im pomaže da se izvuku iz siromaštva. Jasno je da, ako se ženama uskrati pristup internetu, problemi kao što su ekonomska ovisnost, nasilje i nisko samopoštovanje će se nastaviti.

---

<sup>10</sup> 4.5.2018. na: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf> ;

<sup>11</sup> 3.5.2018. na: <https://www.une.org/us/2016/11/08/how-internet-access-could-help-lift-women-and-girls-out-of-poverty/#> ;

<sup>12</sup> Cijene interneta u Evropi: [https://www.numbeo.com/cost-of-living/country\\_price\\_rankings?displayCurrency=USD&itemId=33&region=150](https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_price_rankings?displayCurrency=USD&itemId=33&region=150) ;

Pristup internetu ženama može omogućiti informacije koje bi u nekim djelovima svijeta značile spašavanje života i unaprijeđenje zdravstvene zaštite. Internet se još uvijek vidi kao najbolji alat za aktivizam, demokratske promjene i građansku emancipaciju.

Internet bi trebao biti dostupan i pristupačan svima.

## 2. PRISTUP INFORMACIJAMA

Nakon što ostvarite konekciju, pristupite mreži, i postanete online korisnik/ca- to ne znači da ćete uživati pravo na potpune informacije. U zemlji u kojoj se nalazite internet može biti ograničen i pristup nekim internet servisima zabranjen. Ukoliko ste stanovnik/ca Kine ne možete pristupiti Facebook-u niti možete imati naloge za Twitter i Instagram. Kineske vlasti ne dozvoljavaju korištenje najpopularnijih društvenih mreža kao i većinu Googleovih servisa. Naravno, postoje zamjenski servisi (WeChat) koji su strogo nadzirani, pa je stanovništvu dozvoljeno da komunicira, ali pod prismotrom. Nekim od svjetskih servisa moguće je pristupiti, ali samo nominalno jer spor internet aplikaciju učini neupotrebljivom. Aplikacije koje su blokirane (većim dijelom) su nedostupne osim ako se koristi VPN<sup>13</sup>, ali Kina i to postepeno blokira. Feministkinje u Kini moraju biti krativne kada je u pitanju zaobilazanje cenzure i širenje informacija. Na ovogodišnji Međunarodni dan žena kineski ekvivalent Twittera- Sina Weibo, ugasio je Feminist Voices (女权之声), najznačajniji feministički profil u Kini koji objavljuje informacije vezane za ženska prava. Nekoliko sati kasnije zatvorena je i njihova aplikacija za privatne poruke WeChat.<sup>14</sup>

Pokret #MeToo, koji se u Kini pojavio nakon što je bivša studentica Luo Xixi na Weibu podijelila svoje iskustvo seksualnog uznemiravanja od strane profesora je cenzurisan. Priča se proširila, pokrenuvši raspravu o temi seksualnog zlostavljanja, a Weibo je ubrzo blokirao hashtag #MeToo. Kineskinje su ipak pronašle način kako zaobići cenzuru: počele su koristiti hashtag #RiceBunny zajedno s *emojijima* zdjele riže i zeca. Kada se izgovore naglas, „riža i zec“ zvuče kao „mi tu“, što cenzori ne mogu detektovati.<sup>15</sup>

Po korištenju blokade IP adresa prve su Turska i Saudijska Arabija, dok se u Kini ograničava pristup internetu za više od 800 miliona korisnika/ca. Zabrana dijeljenja i pristupanja informacijama obično je prisutna u zemljama sa režimskom vlašću.

Feminističkim principima interneta, konkretno dijelom koji se odnosi na pristup informacijama, želimo postići da svi/e imaju jednak pristup informacijama. Želimo da sve žene i LGBTIQ osobe mogu uživati informacije koje ih se tiču i da ih nesmetano razmjenjuju ukoliko to žele.

---

<sup>13</sup> VPN – virtualna privatna mreža, servis koji omogućava da se vaš uređaj konektuje na server neke druge zemlje i tako prikriva vašu IP adresu, odnosno lokaciju;

<sup>14</sup> 22.5.2018. sa: <https://www.wired.com/story/china-feminism-emoji-censorship/>;

<sup>15</sup> 22.5.2018. sa: <https://www.wired.com/story/china-feminism-emoji-censorship/>;

***„Podržavamo i štitimo neograničeni pristup informacijama koje su relevantne za žene i queer osobe, a naročito informacije o spolnom i reproduktivnom zdravlju i pravima, zadovoljstvu, bezbijednom abortusu, pristupu pravdi i LGBTIQ pitanjima. Ovo uključuje različitost po pitanju jezika, sposobnosti, interesa i konteksta.“<sup>16</sup>***

Pristup informacijama temeljno je pravo sadržano u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i presudno za ostvarivanje temeljnih socioekonomskih i političkih prava. Više od 90 zemalja širom svijeta tvrdi da u njima postoji zakonsko pravo na informacije, no u mnogim zemljama polovica stanovništva je ograničena i ne uživa to pravo. Poražavajuća je činjenica da i onda kada postoji i primjenjivo je, statistika pokazuje da pravo na informacije uživaju više muškarci nego žene.<sup>17</sup>

S pravim pristupom informacijama žene mogu iskoristiti priliku da unaprijede svoj život, život svoje porodice i mogu dati doprinos zajednici. Konkretno, pristup informacijama:

- Omogućuje ženama da donose učinkovitije odluke; o obrazovanju, proizvodnji usjeva, vlasništvu nad zemljištem i zdravstvenoj zaštiti;
- Omogućuje ženama da razumiju i uživaju cijeli niz prava;
- Pomaže ženama da u potpunosti sudjeluju u javnom životu;
- Premošćuje rodne praznine i pomaže u preusmjeravanju moći u procesima donošenja odluka;
- Može povezati žene s potrebnim sredstvima za postizanje ekonomskog osnaživanja.

Reporters Without Borders (Reporteri bez granica) objavili su godišnji izvještaj (2017. godine) povodom svjetskog dana borbe protiv cenzure. Izvještaj je objavljen pod nazivom „Cenzura i nadzor novinara: beskrupulozni posao“.<sup>18</sup> Podaci iz izvještaja pokazuju da je postala praksa da vlasti u pojedinim zemljama za vrijeme protesta isključe internet i tako ugase pristup informacijama. Prethodne godine nekoliko država je zatvorilo enkriptovane aplikacije kao što su Signal (Egipat) i WhatsApp (Brazil).

Naša zemlja zaostaje kada su u pitanju oblasti povezane s tehnologijom i internetom. Nama se možda čini da danas svi u BiH imaju internet i naloge na društvenim mrežama, ali informatička pismenost našeg stanovništva nije na zavidnom nivou i ukupna stopa korištenja interneta iznosi 55%. Stanja koja pogađaju neke zemlje, a koja dolaze s naprednim tehnologijama nisu prisutna u našem društvu jer još uvijek zaostajemo kada je u pitanju tehnološki razvoj i ne možemo imati posljedice koje idu uz to.

<sup>16</sup> 22.5.2018. sa: <http://slides.com/hvale/feministiki-principi-na-internetu#/10> ;

<sup>17</sup> 22.5.2018. sa: <https://www.cartercenter.org/peace/ati/women.html> ;

<sup>18</sup> 22.5.2018. sa: <https://rsf.org/en/reports/censorship-and-surveillance-journalists-unscrupulous-business> ;

Cenzura ima dva oblika i ona može biti preventivna i suspenzivna. Sadržaj u startu može biti zabranjen ili može biti uklonjen nakon objavljivanja. Cenzura je aktivna kada se žele sakriti (istinite) informacije i/ili postoji mogućnost da bi informacije mogle poljuljati državni poredak i javnu sigurnost. U Bosni i Hercegovini oblast cenzure nije pravno regulisana, a to, između ostalog, podrazumijeva da su dozvoljeni servisi svih društvenih mreža. Državna cenzura je u ovom trenutku teško ostvariva, ali se zato nameće pitanje autocenzure. Ne postoje podaci o zabrani korištenja Facebooka, Twittera ili nekog drugog popularnog servisa. Cenzura unutar samog servisa je svakako stvar poslovanja same korporacije. Facebook tako ne dozvoljava fotografije nagih subjekata i to je navedeno u politici njihovog djelovanja. Ako ste muškarac, korisnik Facebooka, možete objaviti fotografiju na kojoj ne nosite majicu, ali ženama je to zabranjeno i takav sadržaj se prijavljuje i uklanja. Žene ne smiju objavljivati fotografije na kojima ne nose odjeću koja prikriva grudi.

Feminističke organizacije, kao i udruženja koja se bave pravima LGBTIQ osoba u BiH za dijeljenje informacija većinom koriste vlastite platforme s kojih sadržaj preuzimaju lokalni i regionalni mediji te se na taj način distribuišu informacije važne za zajednicu. Feministička zajednica nastoji osigurati informacije u interaktivnom formatu jer su informacije ključne za pomjeranje zajednice i utiču na ponašanje koje formira promjene. Protok i pristup informacija vezanih za ove zajednice je solidan. Internet je postao moćan saveznik i sa sobom nosi revolucionarne promjene u patrijarhalnim društvima.

Kada je riječ o Zakonu o slobodi pristupa informacijama u BiH (ZOSPIBiH), koji je 2000. godine usvojila, a potom u više navrata i dopunila Parlamentarna skupština BiH, on predstavlja mehanizam za ostvarenje veće transparentnosti i demokratske kontrole organa vlasti u Bosni i Hercegovini. Prema njemu, svako fizičko i pravno lice ima pravo pristupa informacijama koje su pod kontrolom javnog organa, a svaki javni organ ima odgovarajuću obavezu da objavi takve informacije.

U usvojenom zakonu, informacija se definiše kao svaki materijal kojim se prenose činjenice, mišljenja, podaci ili bilo koji drugi sadržaj, uključujući svaku kopiju ili njen dio, bez obzira na oblik ili karakteristike, kao i na to kada je sačinjena i kako je klasificirana.<sup>19</sup>

U Hrvatskoj također postoje zakoni koji garantuju pravo na informisanje i pravovremene informacije i usklađeni su sa odredbama Europske Unije. Zanimljivo je da u ovom zakonu postoji Članak 4. koji se odnosi na rodnu neutralnost izraza.<sup>20</sup>

---

<sup>19</sup> 22.5.2018. sa: <https://www.parlament.ba/Content/Read/236?title=PristupInformacijama>

<sup>20</sup> 15.11.2018. sa: <https://www.zakon.hr/z/126/Zakon-o-pravu-na-pristup-informacijama> ;

#### Članak 3.

Cilj ovog Zakona je omogućiti i osigurati ostvarivanje Ustavom Republike Hrvatske zajamčenog prava na pristup informacijama, kao i na ponovnu uporabu informacija fizičkim i pravnim osobama putem otvorenosti i javnosti djelovanja tijela javne vlasti.

#### Rodna neutralnost izraza

#### Članak 4.

Izrazi koji se koriste u ovom Zakonu i propisima koji se donose na temelju njega, a koji imaju rodno značenje, bez obzira na to jesu li korišteni u muškom ili ženskom rodu, obuhvaćaju na jednak način muški i ženski rod.

Pojedina istraživanja pokazala su da građani određenih balkanskih zemalja imaju bolji pristup javnim informacijama nego građani Njemačke, Danske i Austrije, navodi se u novom izvještaju kanadskog Centra za zakon i demokraciju.<sup>21</sup>

„Zakon u Srbiji je zapravo veoma snažan u poređenju sa drugim evropskim zakonima“, kaže Rodoljub Šabić, povjerenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti Srbije, komentarišući rezultate kanadskog Centra. „U nekim zemljama, poput Švedske, praksa je možda bolja nego što je vidljivo iz indeksa Centra za zakon i demokraciju. U drugim zemljama možda postoji šira javna podrška pristupu javnih informacija, no zakon u Srbiji je, sa međunarodne tačke gledišta, baziran na veoma liberalnim principima i stalno se poboljšava u praksi. Mediji u Srbiji su naučili da koriste Zakon i ja to aktivno podržavam“, kaže Šabić, dodajući da sumnja da bi današnji parlament Srbije usvojio sličan zakon.<sup>22</sup>

Iako postoje indikatori o nadziranju komunikacije između stanovnika/ca Bosne i Hercegovine ne postoje službeni dokumenti koji propagiraju cenzuru, a enkriptovane aplikacije za poruke su dozvoljene za korištenje. Praćenje poruka na popularnim platformama sigurnosne agencije BiH mogu ostvariti samo ukoliko vlasnici mreže to odobre.

Do sada je u našoj zemlji zabilježena opšta zabrana pristupa online stranicama za klađenje koju je donijela Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) 2013. godine i koja je ubrzo nakon pritiska dijela javnosti i povučena.<sup>23</sup>

U ovom trenutku većina stanovnika/ca naše zemlje vjeruje da ima objektivan pristup svim informacijama.

### 3. KORIŠTENJE TEHNOLOGIJE

Danas, u vrijeme kada je tehnologija grana industrije koja najbrže napreduje, za većinu radnih mjesta potreban je CV koji sadrži stavku „rad na računaru“. Informatička pismenost postala je važan segment pri uživanju blagovremenih informacija, a samim tim sa sobom nosi i prednost pri zapošljavanju.

<sup>21</sup> 15.11.2018. sa: <http://www.media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/balkan-prednjaci-u-pravu-na-pristup-informacijama> ;

<sup>22</sup> Ibid;

<sup>23</sup> 15.11.2018. sa: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/rak-povukao-odluku-o-cenzuri-stranica-za-online-kladjenje/130221071> ;

Međutim, pristup internetu i pristup informacijama nije samo skrolanje na pametnom telefonu, ako ga imate, jer neke žene ga nemaju.

## **Patrijarhat i statistika**

Patrijarhalne sredine često ne dopuštaju ženama da budu dio informaciono-komunikacionih tehnologija, a pod tim se podrazumijeva da ne koriste niti učestvuju u kreiranju IT industrije. Nerijetki su primjeri gdje žena zažali što je postala dio neke online zajednice jer je izložena ismijavanju, prijetnjama i online nasilju što dalje vodi ka fizičkom nasilju, anksioznosti i na koncu je sprječava da uplovi u vode IT industrije.

Žene traže svoje mjesto za stolom i u IT sektoru. Korištenje tehnologije iz hobija često prerasta u karijernu opciju. Ali, koliko se žene ohrabruju, potiču i/ili koliko im se dopušta da budu dio ove velike industrije?

Feministički princip interneta koji se zalaže za korištenje tehnologije među ženama glasi:

***„Žene i queer osobe imaju pravo da kodiraju, osmišljavaju, prilagođavaju, kritikuju i na održiv način koriste IKT i da ponovo koriste tehnologiju kao platformu za kreativnost i izražavanje, kao i da izazovu kulturu seksizma i diskriminacije u svim prostorima.“***

Istraživanje agencije Gartner<sup>24</sup> pokazuje da je posljednjih deset godina broj žena na vodećim pozicijama u IT industriji ostao nepromijenjen. Njihov izvještaj o *chief information officers* (CIO), odnosno IT direktorima i izazovima s kojima se susreću u industriji, pokazao je da je postotak žena u ovoj ulozi 14% još od 2004. godine kada je rodna analiza započeta. Situacija u EU gora je nego u zemljama u razvoju i SAD-u. Gartnerovi podaci pokazuju kako žene zauzimaju 11,2% rukovodećih pozicija u Europi, na Bliskom Istoku i u Africi u usporedbi s 18,1% u Sjevernoj Americi, 13,4% u Latinskoj Americi i 11,5% u Aziji.<sup>25</sup>

IT sektor u Bosni i Hercegovini u posljednje vrijeme doživljava veliki rast. IT industriju u našoj zemlji karakterišu mlada, mala i srednja preduzeća koja su osnovana od 2005. do 2014. godine.<sup>26</sup> Od 2010. godine pa do danas, ova industrija bilježi rast od 72%.

Bosna i Hercegovina ne zaostaje za svjetskim trendovima kada je u pitanju potreba za radnom snagom u IT sektoru. Godišnja analiza tržišta rada Posao.ba pokazala je za 2013.-2015. godinu da se broj oglasa za pozicije u IT sektoru povećava iz godine u godinu dok broj kadra uporno manjka.

<sup>24</sup> Web stranica Gartner agencije: <https://www.gartner.com/en> ;

<sup>25</sup> 29.5.2018. sa: <http://www.voxfeminae.net/2014/item/3233-zene-i-tehnologija-spor-napredak-i-inicijative-koje-ga-pokusavaju-ubrzati> ;

<sup>26</sup> 29.5.2018. sa: [http://marketmakers.ba/bundles/websitenews/gallery/files/15/1484738527Rodna\\_ravnopravnost\\_u\\_IT\\_sektoru\\_u\\_BiH.pdf](http://marketmakers.ba/bundles/websitenews/gallery/files/15/1484738527Rodna_ravnopravnost_u_IT_sektoru_u_BiH.pdf) ;

Od sedam miliona, koliko je ukupno zaposleno u IT sektoru širom svijeta, samo je 30% žena.

- Od 1000 žena u Europi koje imaju fakultetsku diplomu, samo njih 29 ima diplomu iz IKT sektora.
- 67.3% mladih žena u Bosni i Hercegovini su nezaposlene, a 60% neaktivne na tržištu rada.<sup>27</sup>
- U 2015. godini ukupno 25% radne snage u IT poslovima činile su žene.<sup>28</sup>

Iako relativno nova grana ekonomije koja zapošljava sve više ljudi na osnovu njihove učinkovitosti i gdje su svoje radno mjesto pronašle mnoge žene, u istraživanju provedenom 2016. godine zabilježeno je da je u IKT sektoru u BiH bilo zaposleno 29% žena, a 71% muškaraca.

Prema dostupnim podacima Euro-stata u Hrvatskoj je oko 13% žena zaposleno u IKT sektoru. U IT sektoru EU-a u 2016. je radilo više od 1,3 miliona ljudi, pokazuju podaci Eurostata. Najveći udio žena među zaposlenima u IKT sektoru imala je Bugarska, 26,5 %. Za njom slijede Rumunjska i Litva, u kojima na žene otpada po 25,7 % zaposlenih.

Prema istraživanju Europske Unije iz prošle godine, samo 29% žena ima diplomu PMF-a, ili FER-a koja bi im omogućila rad u IT sektoru, a svega 4% njih će se zaista i zaposliti u tom sektoru. Žene češće napuštaju ovaj sektor, te u njemu ima svega 9% žena preko 45 godina. Da je trend obrnut, europski bruto društveni proizvod bi bio veći 9 milijardi eura godišnje, a i sam IT sektor bi bio profitabilniji jer kompanije koje imaju raznolik menadžment ostvaruju 35% veći povrat svojim vlasnicima. [6]

U mnogim oblastima društva, muškarci su dugo dominirali na liderskim pozicijama. Ova dominacija je bila posebno uočljiva u biznisu, gdje je bilo malo žena u upravnim odborima i na ključnim menadžerskim funkcijama. Tokom proteklih par desetljeća, sve je veći broj žena na menadžerskim pozicijama u gotovo svim industrijama. Istraživanje provedeno 2008. godine (Apostolidis i Ferguson, 2009) pokazalo je da je procent žena na menadžerskim pozicijama u konstantnom porastu, od 13,8% u 1950., do 26,1% u 1980. do preko 50% u današnje doba.

Uprkos brojnim primjerima žena koje uspješno upravljaju i nekim od najvećih svjetskih kompanija, njihov udio u odnosu na muške kolege i dalje je u manjini u poduzetničkim aktivnostima. Ipak, stanje se mijenja, a samim time i brojke. Žene menadžerice u Bosni i Hercegovini u 2017. godini ostvarile su 3,2 milijarde KM prihoda, rezultat je istraživanja „Žene u biznisu“ koje zajednički provode Poslovne novine i LRC BIS.

Od ukupnog prihoda, 793 miliona ostvarena su kroz izvoz proizvoda i usluga dok je ukupna ostvarena dobit 205 miliona KM. Ovi podaci najbolji su dokaz da su žene menadžerice značajan faktor bh. ekonomije, a njih ukupno 149 na čelu su nekih od najuspješnijih kompanija. Od 787 kompanija koje su ušle u projekat „100 najvećih u BiH“, a čine ga velika, srednja i mala preduzeća po izvozu, dobiti, prihodima i investicijama gotovinskog toka, 19 % čine kompanije na čijem čelu su žene menadžerice. One upošljavaju 14.804 osobe što je 11 % u odnosu na ukupan broj firmi u projektu. Istovremeno, žene menadžerice ostvaruju 11 % ukupnog prihoda bh. privrede te po 12 % izvoza i dobiti. Gledajući ove podatke u kontekstu

<sup>27</sup> 29.5.2018. sa: <http://itgirls.ba/> ;

<sup>28</sup> 29.5.2018. sa: <https://www.ncwit.org/> ;



zastupljenosti po entitetima, žene menadžerice su na čelu 18 % kompanija iz FBiH i 20 % kompanija iz RS.

## **Žene. IT. borba. uzori**

Kada se odmaknemo od poražavajuće statistike i krenemo podizati svijest okolini, kako bi shvatili koliko je važno da djevojčice imaju jednak pristup tehnologiji kao i dječaci, učinit ćemo ih konkurentnim na tržištu rada. Važno je, za sve djevojčice, da imaju pravo izbora i jednake mogućnosti kako bi se mogle odlučiti za IT sektor.

Neke od žena su davno zakoračile u ovaj svijet i one su danas uzor svim djevojčicama, djevojkama i ženama. Žene i dalje izazivaju iznenađenje okoline kada je u pitanju njihov uspjeh u IT sektoru, ali tehnologija i njen napredak nisu rezervisani samo za muškarce i upravo su veliki koraci žena kroz historiju omogućili rad i korištenje tehnologije kakvu poznajemo danas.

Zahvaljujući uzorima iz prošlosti, ali i današnjim moćnim ženama iz cijelog svijeta koje hrabro koračaju IT industrijom svijest da je svijet računara rezervisan samo za muškarce postepeno se razbija.

Mnoge organizacije i grupe pokušavaju promijeniti *status quo*, uključujući više žena u tehnologiju, nauku, inženjerstvo i matematičke poslove te im pomažu da tamo i ostanu.

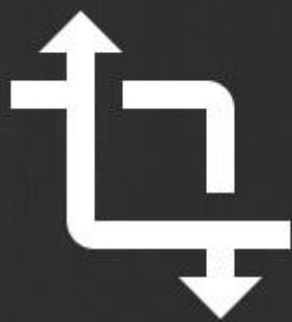
Jedna od tih organizacija je Girls in Tech, globalna mreža s ograncima u Kini, Velikoj Britaniji, Grčkoj, Francuskoj, Čileu i SAD-u koja pokušava povećati vidljivost žena u tehnologiji. GIT osigurava sredstva i organizuje događaje na kojima promoviše dostupnost poslova u ovoj industriji. Jedna od vodećih organizacija je i BCS (British Computer Society) Women, posvećena zapošljavanju žena u tehnološkim strukama. U svijetu postoji i inicijativa #5smallsteps kojoj je cilj povećati vidljivost i uticaj žena zaposlenih u tehnologiji, kao i Wise, projekt posvećen povećanju rodne ravnopravnosti u nauci, tehnologiji, inženjerstvu i matematici.<sup>29</sup>

Žene, osim što imaju pravo da se školuju i rade u IT sektoru, imaju mogućnost i da se kritički odnose prema njemu, te da se u njegovom prostoru odupiru seksizmu i diskriminaciji. Neka od istraživanja pokazala su da žene brzo napuštaju IT sektor zbog nemogućnosti napredovanja i/ili nejednakog plaćanja u odnosu na muške kolege.

---

<sup>29</sup> 29.5.2018. sa: <https://www.theguardian.com/technology/2014/may/14/women-technology-inequality-10-years-female> ;

# **II POKRETI I JAVNO UČEŠĆE**



## 4. OTPOR

Žene se godinama organizuju i pružaju otpor u svim prostorima. Žene su stvarale internet, dio su online prostora i imaju pravo da se njime slobodno kreću, te da unutar njega organizuju otpor heteronormativnim normama.

Feministički princip koji govori o otporu žena na internetu glasi:

***„Internet je prostor u kojem se pregovara o društvenim normama, u kojem se one ostvaruju i nameću, često kao produžetak drugih prostora koje su oblikovali patrijarhat i heteronormativnost. Naša borba za feministički internet jeste ona borba koja se nastavlja na naš otpor u drugim prostorima, javnim, privatnim i onim između u.“***

Znamo da su spol i rod konstruisani u vremenu i prostoru u kojem se nalaze, ali moramo obratiti pažnju i na konstruisanje spola i roda na internetu. Uloga interneta nije bezazlena. Prostor interneta možda nije stvaran, ali kada je u pitanju njegov uticaj na konstruisanje spola i roda- on je itekako stvaran. Moramo promijeniti način na koji vidimo internet, on nije samo oruđe, igračka, sredstvo ili put za feministički aktivizam, on je prostor gdje se stvaraju i regulišu uloge, pravila i očekivanja.

Na strukturu mreže, odnosno interneta, svakako utiče i onaj koji kontroliše virtualne nekretnine. Baš kao i s opipljivim nekretninama i nekretnine na mreži mogu kontrolisati svijet. Informacije ne mogu biti svima dostupne. Iako je internet otvoreniji i više javan prostor za komuniciranje nego što su to bili prijašnji sistemi komuniciranja još uvijek postoje prepreke koje onemogućavaju nezavisnim glasovima da govore.

Virtualni svijet danas je mnogo drugačiji od onog prije 20 godina gdje su korisnici/ce određivali/e pravila i moderirali/e chat područja i forume. Danas se većina online aktivizma svodi na korporativne platforme gdje korporacije odlučuju u korist svog interesa. Udruženja su finansirana od strane velikih korporacija koje odlučuju šta se plasira u javnost. Ukoliko vaša informacija nije predmetom njihovog interesa ona neće ići u javnost jer moć ponovo leži u novcu- virtualnom ili stvarnom.

Feminističko načelo otpora stoga predstavlja dva zadatka: jedan je borba protiv oblikovanja politike i kulture koja osnažuje mizoginiju i heteronormativnost na korporativnim i društvenim platformama, a druga je podrška grupama i mrežama u postavljanju vlastitih, nezavisnih platformi gdje se dogovaraju pravila kako bi osnažili queer i feministički izraz i aktivizam.

U Bosni i Hercegovini postoji više desetina internet platformi, web stranica i drugih internet prostora koji dijele informacije, vijesti, pravila i zakone koji se tiču aktivizma koji zagovara prava žena i queer osoba, te tako pružaju otpor heteronormativnom okruženju. Neke od tih stranica u BiH su zenskaposla.ba, lgbti.ba, okvir.org, soc.ba, fondacijacure.org.

U Hrvatskoj su to libela.org, voxfeminae.net, crol.hr. U Srbiji su to labris.org.rs, gayecho.com, autuj.se, dok za cijelu regiju, uključujući i Makedoniju, Kosovo, Sloveniju i Crnu Goru egtistira portal BalCoon.com.

Riječ feminizam često izaziva reakciju: „A to su one žene koje mrze muškarce! “. Oni/e koji/e to misle, vjerovatno su to pročitali/e na internetu. Valjda je onda jasno zašto našu borbu moramo da vodimo online jednako snažno kao i offline.

Neki od svjetskih pokreta rođeni su online i tome najbolje svjedoči pokret #MeToo. Podržavali/e vi taj pokret ili ne on najbolje opisuje snagu interneta. Snaga žena leži u zajedništvu i jednostavnim hashtagom povezale su se priče žena s najudaljenijih krajeva svijeta i prkosile su nametnutim normama. Nakon otipkanog # na display-u nekog uređaja taj isti # ispisan je na komadu kartona kojeg je držala neka žena dok je marširala ulicom boreći se protiv nasilja.

Danas se organizacije i udruženja koja se bave ljudskim pravima, a naročito pravima žena i queer osoba sve bolje organizuju online i time proširuju svoje polje djelovanja. Osim što im online prostor služi za komuniciranje, a neka od udruženja i postoje isključivo online, mreža im služi i za podizanje vlastitih platformi. Samoorganizovanje je važan segment u djelovanju queer udruženja kao i udruženja žena jer ne prepoznaju svi mediji važnost pravilnog i blagovremenog izvještavanja o ovim grupama. Izvještavanje medija danas se svodi na senzacionalističke naslove; mediji potiču iz režimskog okruženja ili jednostavno ne žele izvještavati jer nemaju interes u tome. S druge strane, udruženja pružaju edukativne mjere za novinare/ke kako bi se osiguralo što kvalitetnije izvještavanje.

Udruženja su shvatila da mogu biti sami svoj medij i danas je skoro nezamislivo da queer i udruženja žena nemaju svoje web stranice na kojima slobodno dijele informacije i vijesti iz zemlje i svijeta vezane za njihov pokret. Nerijetko se dešava da pojedinci/ke ostaju uskraćeni/e za informacije i izoluju se u patrijarhalnim sredinama zbog nedostatka podrške i informacija. Platforme udruženja plasiraju različite vidove podrške kroz vijesti i evente koje organizuju, te ih pozivaju da budu ravnopravnim članovima društva na što polažu pravo i time pružaju otpor heteronormativnim sredinama.

Feministički online otpor nije samo organizovanje udruženja u online prostoru. Feministički internet podrazumijeva i slobodno djelovanje pojedinca/ke na mreži bez ugnjetavanja i izlaganja online nasilju.

Internet je prostor gdje vlada malo zakona i teško ih je nametnuti, ali se osnovna ljudska prava nisu izmijenila. Otpor podrazumijeva i stalno usavršavanje korištenja tehnologija, praćenje trendova i kanalisanje protoka informacija.

## 5. TRANSFORMATIVNI PROSTOR

Zadnjih dvadeset godina feminizam koristi internet i njegove mogućnosti kako bi pružio otpor i izgradio svoj pokret. Internet je revolucionarni alat za rušenje patrijarhata, uništavanje postojećeg binarnog spola i postizanje feminističkog oslobođenja. Internet otvara prostor za stvaranje i (po)vezivanje feminističkih pokreta i pravaca. Feministički princip koji se odnosi na izgradnju i djelovanje pokreta na mreži, izvan nje i u prostorima između glasi:

***„Internet je transformativni politički prostor. On pomaže nastajanju novih formi građanstva koje omogućavaju pojedincima/kama da traže, konstruišu i izraze sebe, rodove i seksualnosti. To uključuje povezivanje preko granica, zahtijevanje odgovornosti i transparentnosti te stvaranje mogućnosti za održivu izgradnju feminističkog pokreta.“***

Iako nam se nekada čini da vodimo borbu s vjetrenjačama, internet je ipak postao prirodan način za komuniciranje i dijeljenje feminističkih stavova. Internet je mjesto na kojem seksualno uznemiravanje ima rapidan rast, ali je i mjesto digitalnog aktivizma. Žene sada stvaraju prostor u kojem mogu ad hoc skrenuti pažnju na svakodnevni seksizam, koji je, van online sfere, često ostajao neadresiran, zbog nepraktičnosti u smislu vremena, te mnogih društvenih pritisaka.<sup>30</sup> Stvaranjem digitalnog aktivizma stvorena je i feministička revolucija koja je probudila ženski pokret koji je bio proglašen mrtvim. Neke revolucije se možda nisu prikazivale u tradicionalnim medijima, ali danas, revolucija žena je na internetu: streamovana, tvitovana, slikana i na kraju pretvorena u GIF.<sup>31</sup>

U začetima feminističkog interneta među prvima je pisala Donna Haraway u svom djelu „A Cyborg Manifesto“. Ona internet vidi kao novi, neutralan prostor s kojim se žene moraju povezati i koje žene moraju oblikovati na način koji će im omogućiti da ruše postojeći društveni poredak.

Na početku svog postojanja cyberfeminizam bio je preambiciozan. Internet kao novi alat i prostor nije nužno nosio i novi početak sa već urođenim promjenama. Stvarno stanje (offline) samo se prenijelo u online sfere. Internet jeste slobodan prostor, ali su u njega uvezene stereotipne rasističke i homofobne

<sup>30</sup> 24.6.2018. sa: <https://zenskaposla.ba/2015/12/07/slucaj-svakodnevni-seksizam/> ;

<sup>31</sup> GIF- eng. Graphic Interchange Format) jedan je od dva najčešće korištena računalna grafička formata za razmjenu slika na World Wide Web-u.;

pretpostavke. Dakle, internet od početka nije građen kao sredstvo/prostor oslobođen od binarnih pretpostavki.

Internet je proširenje društva i on s novim mrežnim tehnologijama donosi više prostora za pregovaranje o granicama između online i offline sfera. S novim tehnologijama, nismo dobili svjež početak i nismo u jednom danu postigli prihvatanje raznolikosti, ali smo prihvatili raznolikost borbe kao što su i drugi morali prihvatiti da im se na internetu možemo suprostaviti. Mreža sa sobom nosi mogućnost biranja identiteta, anonimnost i svakako jača i patrijarhalne uticaje, ali to nas potiče da počnemo preispitivati i offline identitete.<sup>32</sup>

S obzirom na složenost cyber-prostora feministički online aktivizam igra vitalnu ulogu u održavanju pokreta. Stalno se traže novi kreativni i originalni načini korištenja ovog prostora kako ga u potpunosti ne bi osvojio patrijarhat i naposljetku njime i zavladao.

Nekada su se borbe za prava žena vodile na ulicama. Žene su vodile borbe i dobijale ih. Danas, svaka borba uključuje i mrežu. Ženski pokreti izazivaju vlade i institucije da djeluju. Danas borbe vodimo u svim prostorima. Danas se, između ostalog borimo i hashtagom.

Neki od svjetskih pokreta koji su obilježeni hashtagom su:

**#FreeTheNipple #CountingDeadWomen #BlackLivesMatter #IIRideWithYou #YesAllWomen #NotOkay #MeToo .**

Iako se i regija sporadično priključivala nekima od ovih pokreta, u Bosni i Hercegovini postoji **#nitijednaženanevidljiva**<sup>33</sup>, **#prekinimošutnju**<sup>34</sup>, u Srbiji su to **#mogudanecu**<sup>35</sup>, **#ugovorenibrakjeropstvo**<sup>36</sup>, u Crnoj Gori **#nevidljiva**, a u Makedoniji se prati svjetski **#MeToo** pokret<sup>37</sup>.

Internet tehnologije su dio svakodnevice kada je riječ o organizovanju, građenju pokreta i politike angažmana. Feminističke akcije uključuju i online i offline djelovanje ukazujući na potrebnu propusnost među njima. Mrežne, odnosno internet tehnologije su povezane sa svakim slojem ličnog, društvenog, kulturnog, ekonomskog i političkog života neke osobe i imaju uticaj na ženska prava, seksualna prava i izgradnju pokreta. Internet je kontinuiran dio otpora i u drugim prostorima i ključan je za izgradnju feminističkog pokreta. Feministi i feministkinje izazivaju patrijarhalna društva koja žele kontrolisati cijeli sistem .

---

<sup>32</sup> Evans, 2015 ;

<sup>33</sup> 16.11.2018. na: <http://efm.ba/2018/03/07/niti-jedna-zena-nevidljiva/> ;

<sup>34</sup> 16.11.2018. na: <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/prekinimo-sutnju-potresna-svjedocanstva-zena-s-poroda/315805> ;

<sup>35</sup> 16.11.2018. na: <http://mogudanecu.rs/> ;

<sup>36</sup> 16.11.2018. na: <http://crink.me/ugovoreni-brak-je-ropstvo/> ;

<sup>37</sup> 16.11.2018. na: <https://globalvoices.org/2018/01/21/macedonia-has-its-own-metoo-movement-ispeakupnow-and-it-is-gaining-momentum/> ;

## 6. UPRAVLJANJE INTERNETOM

Internet je zamišljen kao globalna mreža koja pripada svima i kojom niko ne upravlja. Iako postoji tehnička potreba da neko vodi računa o tome, to ne znači da taj neko posjeduje internet i ima pravo da odlučuje kome će ga (do)pustiti, a kome ne.

Feministički princip koji se odnosi na odlučivanje o upravljanju internetom glasi:

***„Vjerujemo u osporavanje i izazivanje patrijarhalnih prostora i procesa koji kontrolišu upravljanje internetom, kao i u postavljanje što više feministkinja i queer osoba na mjesta donošenja odluka. Želimo da demokratizujemo donošenje politika koje utiču na internet, kao i difuznu moć i vlasništvo nad globalnim i lokalnim mrežama.“***

Još od 2000. godine, internet stakeholderi (vlade, privatni sektor, tehnička zajednica i civilno društvo) sastajali su se da diskutuju o politikama i protokolima kako bi se upravljalo globalnom mrežom-internetom. Donošene su odluke o pristupu, sigurnosti, protokolima, „štentim“ uticajima- dakle, o svemu vezanom za upravljanje internetom.

Glavno globalno tijelo za bavljenje pitanjima javne politike interneta, koje saziva generalni sekretar UN stvoreno je na Svjetskom samitu o informacionom društvu 2005. godine kao rezultat kompromisa između vladinog i nevladinog koncepta rukovođenja Internetom i zove se INTERNET GOVERNANCE FORUM (IGF [www.intgovforum.org](http://www.intgovforum.org)) predvođen od strane UN zajednice..<sup>38</sup>

IGF zauzima prostor na nacionalnom, regionalnom i internacionalnom nivou. Više od jedne decenije, feministička zajednica se bori za privilegovanje rodnih pitanja na ovim forumima. Žene se bore za svoje mjesto za ovim stolom kako bi raspravljale i time uticale na politike i protokole upravljanja internetom.

Samo tri od 89 radionica IGF-a u 2012 godini (manje od 4%) uključilo je rod kao važnu ili glavnu temu, a spol je ignorisan u 56% i ukratko se spominje u 19% radionica širom svijeta. Dok se ravnoteža spolova u prostorima upravljanja internetom posljednjih godina poboljšala, međunarodni, regionalni i nacionalni rasporedi i prostori još uvijek nemaju dovoljan broj aktivista i aktivistkinja, žena i LGBTIQ osoba u sferama koje odlučuju o i na internetu.

IGF nije organ odlučivanja i nema mandat da usvaja međunarodne ugovore i druga pravna dokumenta, već stvara bazu za odluke koje usvajaju druge institucije, kao što su ICANN, ITU i WIPO.<sup>39</sup>

<sup>38</sup> 27.6.2018. sa: [www.intgovforum.org](http://www.intgovforum.org) ;

<sup>39</sup> 27.6.2018. sa: <https://www.rnids.rs/lat/upravljanje-internetom/upravljanje-internetom-u-svetu> ;



## **ICANN** [www.icann.org](http://www.icann.org)

S obzirom da postoji tehnička potreba da neko vodi računa o internetu, a to ne znači da taj neko posjeduje internet, takva upravljačka uloga pripala je ustanovi koja se zove IANA (Internet Assigned Numbers Authority) i zadužena je za globalnu koordinaciju za DNS Root, IP adrese i sve druge internet protokole.

2000. godine američka Vlada potpisala je ugovor sa ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) kako bi počela da upravlja organizacijom IANA [www.iana.org](http://www.iana.org). 14 godina „internetom je upravljala“ američka Vlada. Borba da se okonča ta vladavina trajala je od prvog dana nakon potpisivanja ugovora. Kada je Ugovor konačno raskinut, tranzicija preuzimanja „kontrola nad internetom“ traje i danas.

## **ITU** [www.itu.int](http://www.itu.int)

Međunarodna Unija za telekomunikacije- ITU je specijalizovana agencija UN koja ima vodeću ulogu u oblasti informacionih i komunikacionih tehnologija na međunarodnom nivou. Ona je kreator tehničkih standarda koji se primjenjuju na globalnom nivou i reguliše korištenje radio-frekvencijskog spektra kako bi se obezbjedile nesmetane međunarodne bežične komunikacije i slobodan protok informacija.

## **WSIS** [www.itu.int/net/wsis/](http://www.itu.int/net/wsis/)

World Summit on the Information Society ili Svjetski samit o informacijskom društvu je konferencija o informisanju, komunikaciji i općenito informatičkom društvu. Konferencija se prvobitno održala 2003. godine u Ženevi i 2005. u Tunisu, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda. Jedan od glavnih ciljeva bio je premostiti globalnu digitalnu podjelu koja razdvaja bogate od siromašnih zemalja širenjem pristupa internetu u zemljama u razvoju.

## **WIPO** [www.wipo.int](http://www.wipo.int)

WIPO je svjetska organizacija za intelektualnu svojinu (World Intellectual Property Organization -WIPO). To je specijalizovana agencija UN koja promovise zaštitu intelektualnog vlasništva, razvija međunarodne standarde i administrira ugovore.

## **Regionalni i BH IGF** [www.bhigf.ba](http://www.bhigf.ba)

Internet governance forum održava se u skoro svim zemljama regije. Regionalni IG forum, odnosno SEEDIG- dijalog o upravljanju internetom u jugoistočnoj Europi je subregionalna IGF inicijativa posvećena otvorenom, inkluzivnom i neformalnom dijalogu o pitanjima upravljanja internetom među svim zainteresiranim stakeholderima (dionicima) u jugoistočnoj Europi i susjednom području (SSE- South East Europe).<sup>40</sup>

---

<sup>40</sup> 16.7.2018. sa: <http://seedig.net/seedig-process/> ;

SEEDIG je pokrenut krajem 2014. godine, kao odgovor na potrebu da se formira regionalna internetska zajednica odnosno platforma koja olakšava rasprave i saradnju kada posrijede pitanja o internetu koja su značajna za ovu regiju. SEEDIG ima za cilj podići svijest i promovisati bolje razumijevanje o pitanjima interneta među dionicima iz jugoistočne Europe kao i jačanje kapaciteta svih članica kako bi aktivno učestvovala u nacionalni, regionalnim i međunarodnim procesima upravljanja internetom.

U Hrvatskoj se IGF održava od 2015. godine, a predstavnici/ce su redovni učesnici/ce regionalnih IG foruma, kao i svjetskog IG foruma koji se posljednji puta održao u Ženevi.<sup>41</sup>

Makedonija je 2017. godine bila domaćin regionalnom internet forumu dok je Srbija domaćin ovog foruma bila 2016. godine.

U Bosni i Hercegovini IGF se održava na godišnjem nivou od 2015. godine. Bosanskohercegovački forum o upravljanju internetom (BHIGF) je nacionalna inicijativa usmjerena ka otvorenom, inkluzivnom, raznovrsnom i neformalnom dijalogu o pitanjima upravljanja internetom među svim zainteresovanim stranama u Bosni i Hercegovini (BiH).

Prošlogodišnji BHIGF (2017) nosio je naziv „Učinak mreže: od infrastrukture do djece“, a jedan od tri panela bio je posvećen infrastrukturi, odnosno internetskim tačkama razmjene - IXPs i net neutralnosti jer je Bosna i Hercegovina jedina zemlja zapadnog Balkana koja još nije uspostavila tačku za razmjenu internetskog prometa poznatu kao IXP.<sup>42</sup>

Forum je otvoren za sve organizacije i individue (vladin sektor, privatni sektor, civilno društvo, tehnička zajednica, akademska zajednica, mediji i drugi) zainteresovane za dijeljenje ideja, oblikovanje i doprinos politikama interneta u BiH, uz snažan podsticaj rodno- ravnopravnog učešća.

---

<sup>41</sup> 16.7.2018. sa: <https://www.facebook.com/CroIGF/> ;

<sup>42</sup> 15.11.2018. sa: <https://zenskaposla.ba/2017/12/14/bh-forum-o-upravljanju-internetom-bhigf-2017/> ;

# **III EKONOMIJA**

IF



## 7. ALTERNATIVNE EKONOMIJE

Kapitalizam je ekonomski sistem ili oblik proizvodnje. Sistem organizuje ljude koji proizvode i vrše distribuciju, ali je kapitalizam zasnovan na razmjeni vrijednosti, a ne na upotrebi vrijednosti. Kapitalizam karakteriše plaćeni rad i privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje. Korporacije ili pojedinci/ke imaju kontrolu nad zemljištima, fabrikama, nekretninama i većim dijelom proizvodnog sistema. Kapital ima i online zadatak, a to je da u potpunosti kontroliše kako doživljavamo internet - od usmjeravanja naše online kupovine do prodaje podataka za oglašavanje, te od posjedovanja kreativnih rezultata do potpunog pomicanja radnih vještina i radnih odnosa.

### **Nema stajanja...**

Proizvodnja dobara zasnovana je na tome za koliko vrijednosti mogu biti razmijenjene, umjesto na tome kolika im je upotrebna vrijednost kako bi zadovoljili potrebe ljudskih bića. Radnici/e ne dobivaju naknadu/kompenzaciju za stvarnu vrijednost svoga rada, već na osnovu minimalnog standarda koji je potreban kako bi se održali na životu i dalje radili.<sup>43</sup> Kada više ne možete raditi, postajete neupotrebljivi za kapitalizam.

Budući da su sredstva proizvodnje u vlasništvu pojedinca/ki ili korporacija koje žele stvoriti maksimalnu količinu profita u takmičarskom duhu prema drugim kompanijama, kapitalizam pokreće tržišno nadmetanje. Nema prostora za stagnaciju. Rad ima svoju cijenu u proizvodnji robe, baš kao što cijenu imaju i sirovi materijali. Stoga, cijena rada mora biti minimalna, što spušta plate prema najnižem legalnom i praktičnom standardu. Zato je vlasništvo nad robljem, kao institucija koja omogućava i legitimira nekompensovani ljudski rad, bilo toliko rašireno i ekonomično u svijetu ekonomije sve do ukidanja robovlasništva. Neplaćeni rad je optimalan za kompetitivnu proizvodnju u tržišnoj razmjeni.<sup>44</sup>

### **...ali žene neka stanu**

Patrijarhat i muška supremacija postojali su i prije razvoja kapitalizma i industrijalizacije. Međutim, danas milioni žena u svijetu i dalje nemaju ostvarena osnovna ekonomska prava.

Od vremena Pekinške konferencije pa do danas mnoga društva su ostvarila značajan napredak, posebno u promicanju zakonskih prava žena. Ipak, kako pokazuje izvještaj UN Women iz 2015 godine (Womens Progress 2015)<sup>45</sup>, u vremenu najvećeg svjetskog bogatstva milioni žena još uvijek rade na loše plaćenim, nekvalitetnim poslovima, pri čemu im se uskraćuje čak i osnovna zdravstvena zaštita i nemaju pristup čistoj vodi i zadovoljavajućoj kanalizaciji.

---

<sup>43</sup> 26.7.2018. sa: <https://www.libela.org/sa-stavom/8756-zasto-feminizam-mora-biti-antikapitalisticki/> ;

<sup>44</sup> 26.7.2018. sa: <https://www.libela.org/sa-stavom/8756-zasto-feminizam-mora-biti-antikapitalisticki/> ;

<sup>45</sup> 26.7.2018. sa: [http://progress.unwomen.org/en/2015/pdf/UNW\\_progressreport.pdf](http://progress.unwomen.org/en/2015/pdf/UNW_progressreport.pdf) ;

Žene nose teret neplaćenog rada za njegu drugih, što je dodatno pojačano politikama štednje i rezanja budžetskih sredstava. Održivija ekonomija, pogodnija i za žene i za muškarce ne može nastati iz ovakvog sistema.

Izveštaj otkriva da su u svijetu žene plaćene u prosjeku 24% manje od muškaraca. Nejednakost je još veća u slučaju žena sa djecom – u južnoj Aziji razlika u plati između žena s djecom i muškaraca je 35%, u odnosu na 14% kod žena bez djece. Niže stope učešća u radnoj snazi, razlike u plati po spolu i manji pristup penzijama dodaju velikom teretu koji žene snose zbog brige za druge. U Francuskoj i Švedskoj žene u svom životnom vijeku mogu očekivati da će zaraditi 31% manje od muškaraca, u Njemačkoj je taj procenat 49%, dok će prosječna žena u Turskoj u toku svog životnog vijeka zaraditi šokantnih 75% manje u odnosu na muškarca.

Žene su potisnute u ograničeni broj manje cijenjenih zanimanja. U domaćinstvima širom svijeta žene čine 83% pomoćnog osoblja, a skoro 50% njih nema pravo na minimalnu platu. Ako i uspiju na radnom mjestu žene se susreću s preprekama na koje ne nailaze njihove kolege. U EU, 75% žena na vodećim, te 61% žena u uslužnom sektoru iskusile su u svom životu neki oblik seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu.

### **Žene & (alternativna) ekonomija**

Alternativna ekonomija je termin koji obilježava ekonomski model odvojen od konvencionalne ekonomske strukture koji svojim najvećim dijelom funkcioniše nezavisno od uslova koji vladaju u tradicionalnom ekonomskom okruženju. Alternativna ekonomija je ekonomski krug u čijem optičaju kruži kako njena vlastita valuta, tako i ostala sredstva namijenjena obavljanju trgovanja.<sup>46</sup> Uz postizanje visokog nivoa samostalnosti, alternativna ekonomija za cilj ima i stvaranje širokih mogućnosti zapošljavanja, te osiguranje materijalnog i duhovnog blagostanja svih u učesnika sistema. Alternativna ekonomija se temelji na principu održivosti.

„Alternativne ekonomije se velikim delom odnose na raspodelu dobara, što znači postavljanje pitanja ko kontroliše internet, prevoz, državne škole, pravosudni sistem, ljudski genom itd, kao i ko upravlja strukturama izvršne moći u različitim društvima. Korišćenje javnih dobara – kao što su putevi, prevoz, tržnice – kao i državne investicije koje pripadaju svima, u najvećem broju slučajeva se predstavljaju kao lična inicijativa, čime se prikriva strukturalna osnova kapitalističke hegemonije i eksproprijacije. Pravljenje takvog odnosa privatnog vlasništva nad javnom imovinom, što je nerazdvojni deo kapitalističke ekonomije, otvara pitanja odnosa neposredne moći: jer onaj koji kontroliše ekonomiju, u svojim rukama drži i moć nad društvom. Jedna šestina svetske populacije koja živi u bivšoj zapadnoj Evropi i u zapadnoj Americi, kontroliše gotovo osamdeset procenata ukupnih svetskih resursa. Ovo otvara put

<sup>46</sup> 26.7.2018. sa: [http://wiki.p2pfoundation.net/Alternative\\_Economy](http://wiki.p2pfoundation.net/Alternative_Economy);

zastrašujućim odnosima gde mali broj ljudi kontroliše ogromne resurse bogatstva u okvirima globalne kapitalističke mašine, menjajući na taj način, pitanje moći pojedinca, u pitanja strukturne nejednakosti i oblik kapitalističkog privatnog vlasništva nad prirodnim resursima i bogatstvima“.<sup>47</sup>

Kapital(izam) ima i online zadatak, a to je da u potpunosti kontroliše kako doživljavamo internet, od usmjeravanja online kupovine do prodaje naših podataka za oglašavanje, te od posjedovanja naših kreativnih rezultata do potpunog pomicanja radnih vještina i radnih odnosa.

Feministički princip koji se odnosi na alternativne ekonomije glasi:

***„Posvećene smo propitivanju kapitalističke logike koja gura tehnologiju ka daljnjoj privatizaciji, profitu i korporativnoj kontroli. Radimo na stvaranju alternativnih oblika ekonomske moći koja je zasnovana na načelima saradnje, solidarnosti, zajedničke svojine, ekološke održivosti i otvorenosti.“***

Iskorištavanje našeg rada u novim ekonomijama vrši se na jedan vrlo podmukao način. Korporacije koje vladaju ekonomijom, odnosno svijetom privrede i čine sve kako bi smanjile plaćanje radnika/ca ili im ukinule neke beneficije poput zdravstvenog ili penzionog osiguranja. Preduzeća koja su usmjerena na podatke pretvaraju nas u „producers“ društvenih medija. Ljudi bivaju poticani start up-ima kako bi shvatili internet kao poduzetništvo u kojem mogu zaraditi novac od pukog komuniciranja ljudi. Istovremeno, imamo nevjerovatne mogućnosti za otpor i korištenje mreže za izgradnju kooperativne privrede temeljene na slobodi, dijeljenju i saradnji.<sup>48</sup>

Da bismo se borili/e protiv globalnog kapitalizma alternativnim ekonomijama moramo izgraditi alternativna društva.

O tome kako ekonomski sistem nije prilagođen ženama pokazuje i žrtva za njegu drugog koju nepravедno podnose žene tamo gdje država ne obezbjeđuje potrebne resurse, a u takvoj situaciji nalaze se milijarde žena širom svijeta. Potrebne su nam politike koje će omogućiti i ženama i muškarcima da se brinu za svoje najmilije, a da se pri tom ne moraju odreći vlastite ekonomske sigurnosti i nezavisnosti. Makroekonomske politike mogu i trebaju podržati ostvarivanje ženskih prava, kroz stvaranje dinamičnih i stabilnih ekonomija, otvaranje dostojanstvenih radnih mjesta i mobiliziranje resursa za potrebe finansiranja ključnih javnih usluga. Vlade se ne trebaju oslanjati isključivo na stare pokazatelje poput rasta BDP-a i niske stope inflacije, već mjeriti uspjeh u pogledu ostvarivanja ljudskih prava.

<sup>47</sup> „Performativna alternativna ekonomija“, Marina Gržinić u „Alternativne ekonomije, alternativna društva“ Oliver Ressler ;

<sup>48</sup> 26.7.2018. sa: <https://feministinternet.org/en/principle/economy> ;

Mnogi će reći kako je ovakva vrsta poslovanja, na ovaj ili onaj način, već odavno u upotrebi. Međutim, pojava mobilnih aplikacija i internetskih platformi pogodovala je njenoj većoj popularnosti, ali i potrošnji. Žene, upravo one koje ne mogu pristupiti tržištu jednako kao muškarci, koriste alternativnu ekonomiju, stvaraju, inovativne su i konkurentne su zahvaljujući alternativnim ekonomijama. Ova ekonomska grana sasvim će se sigurno nastaviti razvijati uporedo sa razvojem tehnologije te rastom potražnje za inovativnim ekonomskim rješenjima jer, u krajnjoj liniji, olakšava život i čini ga jednostavnijim te pruža praktične usluge, nerijetko uz povoljniju cijenu.

Dokaz da alternativna ekonomija mijenja svijet je nova struktura poznata kao ekonomija dijeljenja „sharing economy”. Jednostavnije rečeno; i ranije su postojale usluge koje su se trampile za robu ili roba koja se trampila za usluge. Danas, kada je sve dostupno u par klikova pojavile su se metode koje su objedinile nove, alternativne načine razmjene. Jedna takva priča je i priča o aplikaciji „Airbnb” gdje su dva studenta iznajmljivala svoje zračne madrace da bi platili stanarinu, a danas je to posao vrijedan 10 milijardi dolara. Ukoliko niste znali/e i „Uber” je priča o alternativnoj ekonomiji koji je nakon dolaska u susjednu Hrvatsku samo za dvije sedmice privukao 8000 korisnika/ca.

Naravno da uvijek postoje skeptici koji smatraju kako je ekonomija dijeljenja, zbog navodnog nepovjerenja i apatije njenih sudionika, odnosno ljudi koji bi trebali razmjenjivati usluge, već proživjela svoj vrhunac te lagano krenula prema raspletu, vjerujemo da je tek na početku svog dugog puta.

Modeli alternativne ekonomije u regionu prepoznati su uglavnom u sferama korištenja interneta za razvijanje poslovnih ideja koje se zasnivaju na razmjeni i dijeljenju. Lokalne zajednice nerijetko organizuju bazare bez novca, zasnovane isključivo na trampiti.

Žene svoje proizvode i usluge nerijetko mijenjanju za ono što je njima potrebno preko društvenih mreža. Jedan takav primjer je i „Pretty women forum”<sup>49</sup> koji je prvobitno nastao kako bi žene razmjenjivale iskustva o upotrebi kozmetike, ali Forum je poprimio i humanitarni karakter gdje je jedan od načina prikupljanja sredstava taj da žene daruju svoje proizvode, koji se prodaju, a novac odlazi direktno na račun unesrećene/og. Osim humaniterne razmjene, žene mogu direktno trampiti svoje proizvode i usluge. Forum broji 65 000 članica (uglavnom su to sve žene) i tako velik auditorij pomogao je pokretanju biznisa članica koje su bile nesigurne u svoj proizvod i kojima je Forum poslužio kao fokus grupa i izravni dodir sa stakeholderima.

Izveštaj UN-a (Women Progress 2015) detaljno analizira kako bi izgledala ekonomija koja bi bila istinski pristupačna za žene te kako bi od toga svi imali koristi. Izveštaj tvrdi da bi alternativni ekonomski program koji predstavlja stvorio ne samo pravednija društva, već i nove sektore zapošljavanja, naprimjer u ekonomiji brige o drugima.

---

<sup>49</sup> 16.11.2018. na <https://www.facebook.com/groups/prettywomanforum/> :



## 8. SLOBODNI I OTVORENI IZVORNI KOD

Koristite li krekovanu verziju nekog operativnog sistema? Ne, vi ste kupili svoj operativni sistem. Osjećate (li) se sigurnim dok surfate? Znete li koliko je vaših informacija pohranjeno na nekom serveru u Aziji dok kliknete na vijest koju je objavio „provjeren“ portal? Kupili ste antivirus, imate lock patern ili pin na mobitelu, poruke su vam zaključane, ma ionako nemate šta da krijete! Možda samo identitet... ma ne, vi ste nepoznati, ko bi imao koristi od vas?

Ne morate čitati dalje, skratit ću vam muke, ne postoji 100% zaštita i ovo nije tekst o tome.

### Šta je open source?

Softver otvorenog koda (engleski: *Open-source software*) odnosi se na softver čiji je izvorni kod dostupan unutar „open source“ license svim korisnici/ama koji/e mogu mijenjati, prepravljati i poboljšavati njegov sadržaj. To znači da uz open source programe dolazi i čitav izvorni kod u nekom programskom jeziku, pa se može i mijenjati sam program. Open source softver možete prilagođavati vašim željama i potrebama ukoliko to želite i znate.<sup>50</sup> Pojednostavljeno, prema filozofiji otvorenog koda svako ko je tome vičan može slobodno prilagođavati softver dokle god se obaveže da će tako modificovanu aplikaciju javnosti ponuditi pod istim slobodnim licencnim uslovima. Ovo nije slučaj sa plaćenim softverom. Npr. Microsoftov Windows je softver koji se plaća ili bi se barem trebao plaćati, dok mi u BiH uglavnom koristimo njegove krekovane i razbijene dijelove. S druge strane tu je Linux operativni sistem koji je manje zastupljen na našem području, ali ima manju tehničku podršku, iako je besplatan. To je trenutno i najveći „problem“ open source proizvoda- manjak tehničke podrške zbog slabe zastupljenosti. Ali prisjetimo se Internet explorera, pretraživača kojeg je sa scene, skoro u potpunosti istisnuo open source pretraživač Mozilla Firefox. Da, skoro svaki put kada izađe neki komercijalni, planetarno poznat proizvod IT tržišta on dobije konkurenciju entuzijasta open source koda.

Pokret otvorenog softvera je većinom podržan od strane velikog broja programera/ki, naučnika/ca i ostalih korisnika/ca koji/e zagovaraju neograničen pristup izvornom kodu nekog programa. Besplatan softver i otvoren softver su slični ali ne isti pokreti, iako su osnovani sa sličnim namjerama. Zagovornici/e otvorenog softvera su mišljenja da je njihov način superiorni od zatvorenog softvera, te da su u mogućnosti zajedničkim i neograničenim radom napraviti bolji program nego kod zatvorenih projekata. Prema open source advokatima, oko 90% računarskih programera/ki se slaže s tim da se softver ne prodaje direktno, već da se softver osmišljava za druge namjene koje bi koristile samom korisniku/ci, uostalom vrijednost programa se mjeri po njegovoj korisnosti nego po tržišnoj cijeni i

---

<sup>50</sup> 27.7.2018. sa: [https://bs.wikipedia.org/wiki/Softver\\_otvorenog\\_koda](https://bs.wikipedia.org/wiki/Softver_otvorenog_koda) :

uspjehu. Prema zagovornicima open source softvera to je budućnost računarstva jer bi time ponudili svo znanje drugim postojećim i potencijalnim programerima.<sup>51</sup> (Floss i Foss)<sup>52</sup>.

Šta mislite, koje su to aplikacije, koje su već instalirane na mobitelu kada ga kupite- open source? (Slika ispod)<sup>53</sup>



U Bosni i Hercegovini postoji par pozitivnih primjera korištenja OSC-a . Osim entuzijasta i privatnih kompanija jedan takav primjer je OŠ „Meša Selimović“, Zenica koja je prva škola u Zenici, a vjerovatno i u BiH koja se odlučila za potpuni prelazak na Open Source slobodan/besplatan softver za potrebe nastave.<sup>54</sup>

Da je mnogo pristalica OSC-a i da slave njegovo postojanje dokazuje i event koji je organizovan 2017. godine pod nazivom Sarajevo Hacktoberfest Open Hack Day. Hacktoberfest je svjetska proslava open source softvera koju organizuju GitHub i DigitalOcean, svjetski giganti u svom polju poslovanja (*git hosting i cloud storage*).<sup>55</sup>

<sup>51</sup> Ibid;

<sup>52</sup> Floss, eng. Free/Libre/Open Source Software ; Free -ne kao besplatan nego bez ograničenja, Libre kao slobodan, Open kao otvoren, Source kao izvoran;

<sup>53</sup> 16.11.2018. sa: <https://www.techgyd.com/uninstall-default-android-apps/5462/> ;

<sup>54</sup> 16.11.2018. sa: <https://www.ramicomer.com/bs/blog/open-source-softver-u-procesu-nastave-u-osnovnim-skolama-bih/> ;

<sup>55</sup> 16.11.2018. sa: <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/prijavite-se-za-hackaton-slavimo-zajedno-open-source/277743> ;

U Hrvatskoj se također open source razvio među programerima. Ljudi iz Hrvatske su se putem Interneta uključili u razvoj niza projekata slobodnog softvera, pa tako možemo spomenuti postojanje više članova GNU projekta te nekoliko članova Debian projekta.<sup>56</sup>

Lokalno je aktivna Hrvatska udruga Linux korisnika (HULK) koja okuplja zagovornike Linux operativnog sistema. Hrvatska udruga za otvorene sustave i Internet (HrOpen) najstarija je hrvatsko udruženje koje se bavi promoviranjem otvorenih sistema i interneta. Djeluje od 1992. godine, a povezana je s brojnim inostranim udruženjima i asocijacijama za otvorene računarske sisteme. U sklopu svojih aktivnosti HrOpen promovira i Open source rješenja koja su dio takvih sistema. HrOpen na svojim „Druženjima petkom“ često obrađuje teme iz područja Open sourcea poput Linuxa, uredskog paketa Open Office, servera Weba Apache-a, te drugih otvorenih rješenja, formata i protokola razmjene podataka prema otvorenim međunarodnim normama.

U Srbiji postoji Foss Srbija i to je skup entuzijasta i ljubitelja/ica slobodnog i otvorenog koda. Cilj im je okupiti sve istomišljenike na jednom mestu i stvoriti najveći globalni OpenSource projekat u Srbiji i šire.<sup>57</sup>

### **Feminizam i open source kod (FLOSS)**

Besplatna i open source tehnologija znači transparentnost u kodu i funkciji usluga koje koristimo. Kao feministkinje, moramo promovirati korištenje otvorenog koda u našim pokretima i aktivističkim prostorima - kao i pridonijeti izgradnji koda - kako bismo zaštitili naše podatke i komunikacije. Veliki brendovi uvjerali su nas da su one jedine sigurne i dobre opcije za e-mail, dizajn, obradu dokumenata ili organizovanje online. Ali, to jednostavno nije tačno. Tehnologiju treba osloboditi, učiniti pristupačnom, otvorenom i sigurnom kao nešto što se podrazumijeva, a ne kao nešto što nam neko prodaje i to su prioritetni dijelovi našeg aktivizma kada je riječ o feminističkom principu koji se bavi open source tehnologijom.

*„Posvećene smo stvaranju tehnologija i eksperimentisanju s njima, uključujući i digitalnu sigurnost i bezbjednost, te korištenju alatki, platformi i softvera s otvorenim i slobodnim izvornim kodom (FLOSS). Promocija, dijeljenje i razmjena znanja o korištenju FLOSS-a centralni je element naše prakse.“*

Posljednjih godina, uloga žena je porasla i feminizam je postao prepoznatljiv dio zajednice slobodnog i open source softvera (FOSS). Ipak, ova promjena sa sobom nosi izazove, naročito kada je u pitanju

<sup>56</sup> 16.11.2018. sa: <https://www.carnet.hr/tematski/opensource/hrvatska.html> ;

<sup>57</sup> 16.11.2018. sa: <https://foss.rs/> ;

suprostavljaju mizoginim kritičarima. Kao i uvijek, stereotipi su našli svoje mjesto i izazvali širenje mitova o feminizmu slobodnog i otvorenog koda.<sup>58</sup>

Floss feminizam nije samo prioritet žena. Iako muškarci žele ostati u pozadini, mnogi podržavaju Floss feminizam. Naprimjer, kada je Inicijativa Ada<sup>59</sup> tražila početno finansiranje, 52 od 87 pojedinačnih donatora imalo je muška imena, dok su ostali bili/e anonimni/e ili su donatori bile grupe.

A, znate li ko je Ada Lovelace? Isto pitanje smo postavile 2017. godine djevojčicama u BiH. (Slika ispod)

I to je Floss feminizam.<sup>60</sup>



Uobičajena zabluda o Floss feministkinjama je i ta da su to outsajderi/ke. Upravo suprotno. Otvoreni kod je važan za feministički pokret upravo zato što ga pojedinci/ke stvaraju i imaju izravan kontakt s njim, a u krajnjem slučaju dio su administrativnog tima. Nemaju sve feministkinje iste brige, ali ih, nažalost, imaju mnogo. Neke žele veću zaposlenost žena u Floss-u, neke žele veću prisutnost žena na konferencijama, a neke se bore sa mobingom na poslu ili na tim konferencijama. Ipak, to nije razlog da

<sup>58</sup> 27.7.2018. sa: <https://www.datamation.com/open-source/9-myths-about-freeopen-source-software-and-feminism-1.html> ;

<sup>59</sup> 27.7.2018. sa: <https://adainitiative.org/about-ada-lovelace/> ;

<sup>60</sup> 16.11.2018. sa: <https://zenskaposla.ba/2017/04/27/one-world-platform-sta-mi-mozes- reci-o-adi-dan-djevoj-cica-u-ikt-u/> ;

sve feminističke struje ne sarađuju zajedno, bilo da su radikalne ili umjerene njihove razlike će se vremenom otkriti. Ne govore svi feministi/kinje slobodnih softvera jednim glasom.

Razlog manjka žena u Floss-u nije zato što su muškarci pametniji, jer nisu. Nego zato što su mediji svijetu predstavili lažne rezultate o biološkim razlikama mozga muškarca i žene i ubijedili nas da su muškarci pametniji. Takve razlike još uvijek nisu utvrđene. Slično je kao i sa izborom. Žene nisu izabrale da ne budu u Floss-u. Često se govori da imaju istu šansu kao i muškarci, ali se ne govori o tome koliko su obeshrabrivane i kako u stvarnosti izbor zapravo i ne postoji. Činjenica kako je jedan inkluzivan projekt kao što je Drupal, privukao više žena nego prosječni IT projekti govori u prilog tome koliko su žene zapravo zainteresovane kada je u pitanju Floss.

Mnogi dijele mišljenje da je feminizam nepotreban jer je Floss meritokracija. Dok su neke žene uspjele u slobodnom softveru vlastitim naporima, izvještaji o projektima koji su neprijateljski raspoloženi prema ženama su toliko brojni da se meritokracija otkriva kao više od ideala u slobodnom softveru nego dosljedne prakse. Često, žene se ne ocjenjuju u potpunosti na njihovom kodeksu, ali se njihovo sudjelovanje aktivno obeshrabruje.

## **Sigurnost**

Sigurnost nije na zadnjem mjestu kao u ovom tekstu. Sigurnosti, kao zadanom načinu, rada posvetit ćemo cijeli jedan tekst u nastavku. Ali, važno je napomenuti da se online sigurnost danas prodaje, a da su žene sve ugroženije na mreži. Ne postoji 100%-tna zaštita. Ali danas morate biti u korak sa vremenom. Vaša zaštita zahtijeva nadogradnju, i vi ukoliko želite da nabacite adekvatne slojeve zaštite morate da se informišete o tome kako neprijatelj funkcioniše i gdje ste najranjiviji. Vi možda mislite da ste bezazlen plijen i da niste interesantni, ali zamislite šta se sve može učiniti s vašim informacijama, npr. nešto što se vama čini tako daleko, a realno je ostvarivo- krađa identiteta. Ne dopustite da vam velike korporacije prodaju sigurnost. Informišite se o online sigurnosti, ne kupujte „lažne sigurnosne pakete“ od velikih brendova koji će za godinu dana prodati vaše podatke. Važno je za feminističku zajednicu da bude u korak sa trendovima online sigurnosti kako bi što slobodnije komunicirala, sa što manje ograničenja dijelila svoja iskustva i dolazila do onih kojima je to najpotrebnije.

# IV IZRAŽAVANJE



## 9. JAČANJE VOLUMENA FEMINISTIČKOG DISKURSA

Jezik je ljudsko oruđe za razmišljanje, razumijevanje, saradnju i napredak. Prema definiciji koju daje Encyclopedia Britannica, „feminizam je društveni pokret koji za žene traži jednaka prava i isti status kakav imaju i muškarci, kao i slobodu da same odlučuju o svojoj karijeri i o uređenju svog života”. S obzirom da definicija pokriva samo osnovno historijsko polazište iz kojeg su se razvila savremena feministička učenja žene i dalje rade na tome da slobodno pišu i objavljuju svoje misli jer feministički diskurs nije zabranjeni diskurs.

Feministički princip iz oblasti izražavanja koji se odnosi na jačanje feminističkog diskursa glasi:

***„Tražimo za sebe moć interneta da bismo pojačale volumen ženskih narativa i životnih realnosti. Postoji potreba za odupiranjem državi, religioznoj desnici i drugim ekstremističkim snagama koje monopoliziraju diskurs o moralu i moralnosti, istovremeno utišavajući i feminističke glasove i progonec i zaštitnice/ke ljudskih prava žena.”***

Jedan od najmoćnijih feminističkih alata, bez obzira na to kako su se mediji vremenom mijenjali, je sposobnost da pričamo naše priče. Pričama o historiji, ekonomiji, kulturi dominiraju muški pogledi. Dakle, kad žene razbiju barijere kako bi ispričale priče koje su same oblikovale to znači da promiču feministički diskurs naprijed. Ali i onda kada prelaze preko prepreka da bi ispričale svoje priče žene se suočavaju sa različitim reakcijama. Upravo zbog toga moramo raditi na tome da žene koriste tehnologiju kako bi artikulisale svoje priče, svoje misli, svoje vizije za pravedniji svijet. Feministička priča uvijek treba našu podršku. Moramo pojačati ovaj sadržaj, širiti ga, prevesti, reprodukovati i pobrinuti se da preživi utišavanje od strane patrijarhata.

*„Svaka već a platforma i online komunikacijski model funkcioniše kao megafon kojim muškarci podsjećaju žene da u istima ne mogu uč estvovati ukoliko ne prihvate ulogu objekta obožavanja ili "tihih korisnika" koji nemaju izražene stavove,”* napisala je umjetnica i online aktivistkinja Angela Washko u svom eseju *Out Of The Kitchen, Onto Your Screen, Into The Ether: A Case For An Online Art and Feminism Social Movement.*

Internet je u početku služio kao akcelerator za prenošenje patrijarhata u cyber prostor. Nažalost, mreža je i danas mjesto na kom se žene suočavaju sa izazovima i različitim reakcijama. Svakodnevno nam se serviraju propovjedi o tome kako trebamo biti odgajane, obučene, koja je naša uloga u društvu i kako joj se ne trebamo opirati jer ćemo samo i jedino tada imati svijet pod našim nogama. Samo onda ako se budemo ponašale onako kako nam se diktira ubijedit će nas da živimo potpuno slobodno. Pa ipak, skoro svaki put kada žena ostavi trag na internetu prati je se, uhodi i vraća je se u patrijarhalni prostor.



Pa, iako je internet reprodukcija stvarnih patrijarhalnih odnosa feministički pokret je u punom zamahu i žene sve više koriste tehnologiju kako bi pokazale šta misle i pridružile se ženama u potrebi na drugoj strani svijeta. Izostanak fizičke manifestacije ovih pokreta nije ni po čemu problematičan shvatimo li formalne i neformalne online platforme kao nove oblike institucija.

„Moramo dozvoliti Facebook grupama i Google dokumentima da budu gradske vijećnice, a kolektivnim fanzinima, nezavisnim video igrama, tumblerima i njihovim pretplatnicima, kao i odjeljcima za komentare da budu protestni pokreti bez vlastite fizičke manifestacije.“<sup>61</sup>

Harry Burke vodi se sličnom idejom naglašavajući da se opresivne strukture adresiraju prvenstveno putem jezika i to neovisno o tome koliko je „mainstream“ platforma s koje kritika dolazi.<sup>62</sup>

## 10. SLOBODA IZRAŽAVANJA

### Seksualno & rodno izražavanje

Međunarodna povelja o građanskim i političkim pravima (ICCPR) ustanovila je pravo na slobodu izražavanja. Rodno izražavanje je vizuelna i vanjska prezentacija svake osobe koja se očitava kroz oblačenje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i jezik tijela. Seksualno izražavanje je više od erotskog užitka ili seksualnog čina. Svako ima pravo izražavati svoju seksualnost kroz komunikaciju, dodir, emocionalno izražavanje i ljubav. Seksualna prava uključuju mogućnost seksualnog izražavanja unutar, ali i izvan, ozakonjenih veza. Sva prava vezana za seksualno izražavanje trebalo bi da budu ažurna i na internetu.

Iako neke zemlje garantuju ova prava, i u njima je sloboda izražavanja zagarantovano ljudsko pravo s kojim se rodiš- u mnogim zemljama borba za rodnu ravnopravnost vodi se svaki dan i na svim frontovima. Uprkos naporima i napretku, sloboda rodnog izražavanja još uvijek je pod znakom pitanja i vezana je za isključivo za dominantne koncepte rodnih uloga.

Svi oni koji izražavaju svoj rod i seksualnost na načine koji su drugačiji od onog koji se smatra prikladnim rodnim izražavanjem za muškarce i žene izloženi/e su očitaj diskriminaciji i zločinima iz mržnje širom svijeta.<sup>63</sup>

Pomislili biste da je takvo nasilje bezazleno, naročito kada je začeto na internetu, ali predrasude prema ljudima koji krše rodne norme znače da zločini počinjeni protiv njih ostaju nekažnjeni.

---

<sup>61</sup> Angela Washko, *Out Of The Kitchen, Onto Your Screen, Into The Ether: A Case For An Online Art and Feminism Social Movement*.

<sup>62</sup> 22.8.2018. sa: <http://www.dazeddigital.com/artsandculture/article/16538/1/anti-patriarchy-online> ;

<sup>63</sup> 6.9.2018. sa: <http://zenskasoba.hr/podrucja-rada/lgbtiq-seksualne-i-rodne-manjine/rodno-izrazavanje-unchr-intervencija-zeneva-60-zasjedanje/> ;

Feministički princip koji se bavi slobodom izražavanja glasi:

*„Branimo pravo na seksualno izražavanje jer je ono dio pitanja slobode izražavanja koje nije manje važno od pitanja političkog ili vjerskog izražavanja. Žestoko se protivimo naporima državnih i ne-državnih aktera da kontrolišu, nadziru, regulišu i ograničavaju feminističko i queer izražavanje na internetu korištenjem tehnologije, zakonodavstva ili nasilja. Ovo smatramo dijelom šire političke agende koja promovira moralnost, cenzuru i hijerarhizaciju građanstva i prava.“*

### Internet i sloboda izražavanja

Danas internet pruža nadrealne mogućnosti i djeca srastaju s novim tehnologijama, odgajaju se uz video sadržaje i u udobnosti svog doma imaju pravo da otkrivaju nove stvari. Internet pruža informacije, edukaciju, interakciju i društveno organizovanje, kako izvan tako i unutar područja seksualnosti. Istraživanja online seksualnosti još uvijek su u ranoj razvojnoj fazi, ali podaci ukazuju na pozitivan uticaj mreže na seksualnu edukaciju.

Granice se pomjeraju iako se rodni identitet još uvijek povezuje sa spolnim karakteristikama i vezuje za binarne opcije. Dječak na jednoj IP adresi okružiti će se bookmark-sima koji će mu reći da može biti šta poželi dok će na nekoj drugoj IP adresi neki drugi dječak zabilježiti stranice koje će ga ubijediti da dječak koji se druži sa djevojčicama i šminka se, ne može biti dio društva i da je takvo ponašanje neprihvatljivo i da se po svaku cijenu mora zaustaviti. Taj dječak će se ustručavati i od slobodnog seksualnog i/ili rodnog izražavanja na internetu i tražiti zatvorene online prostore umjesto korištenja punog kapaciteta mreže. Na koga će se obrušiti zid posljedica koje će lomiti njegovo psihičko i fizičko zdravlje?

Rodna sloboda, pravo svake osobe da individualno izražava rod na način koji izabere, bilo kao ženski, androgini, muški ili bilo koji drugi između - treba biti poštovana i cijenjena kao dio različitosti ljudske obitelji. Sloboda izražavanja rodnog identiteta treba uključivati rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju.<sup>64</sup>

Rodno izražavanje može se posmatrati kao način na koji neko sebe izražava kroz vanjsku prezentaciju i/ili izgled, kroz ponašanje, oblačenje, frizuru, glas, tjelesne karakteristike ili druge vanjske oznake koje pojedincu/ki u svakom slučaju ne treba biti uskraćeno bilo da se ono odvija online ili offline.

Sloboda rodnog izražavanja ograničena je rodnim normama koje postoje u svakom društvu i sve nas ograničavaju. Varijacije rodnog izražavanja oštro se kažnjavaju na različitim razinama. Primjeri diskriminacije kojim su ljudi izloženi obuhvaćaju raspon od toga da žene gube posao kada odbiju nositi

---

<sup>64</sup> Ibid;

šminku do toga da se dječaci ismijavaju kada nisu uključeni u sport. Doživljaj temeljen na rodnom identitetu i izražavanju može uključivati teška zlostavljanja: nezakonita hapšenja, vansudske egzekucije, ubistva, silovanja, torture i nestanak.

Savjet Ujedinjenih naroda za ljudska prava usvojio je Rezoluciju o pravu na slobodno izražavanje na internetu. Rezolucijom UN-a utvrđeno je da ljudska prava u domeni interneta moraju imati jednaku zaštitu kao i ona u stvarnom svijetu. Rezoluciju je podržalo 85 država (2012), među kojima su i zemlje regiona; Bosna i Hercegovina, Srbija, Slovenija, Hrvatska, Makedonija i Crna Gora. Rezolucijom se utvrđuje da prava koja se primjenjuju izvan sfere interneta moraju biti zaštićena i „online“, neovisno o tome o kojem se mediju radi. Usvojenim dokumentom sve se države pozivaju na promovisanje slobode govora na internetu i olakšavanje pristupa istom, kao i na međunarodnu saradnju čiji je cilj olakšavanje razvoja medija i komunikacije u svim zemljama svijeta.<sup>65</sup> Usvajanju Rezolucije protivile su se neke države članice, poput Kine, Rusije i Indije. Dokument je dobio podršku 85 zemalja koje nisu članice UNHRC-a, od kojih su 30 država članica Savjeta.<sup>66</sup>

## 11. PORNOGRAFIJA I ŠTETNI SADRŽAJI

### Feminizam, pornografija i sav taj taboo

Ta strašna riječ! Pornografija! Sve te osuđujuće, *prljave* stvari, *prljave* misli, sve to zabranjeno. Sve to što ismijavamo. Sve to što je samo za muškarce. Gola tijela koja se dodiruju. Sve to gledam. Sav taj taboo!

Stoljećima se oko ovog pitanja lome (feministička) koplja. Da li zabraniti ili podržati pornografiju? Je li ona štetna ili je „samo posao“? Ko i šta smije da gleda?

### Pornografija i dva feminizma

Gledajući kroz teorije i historiju postoje dvije feminističke struje koje se različito odnose prema pornografiji. S jedne strane postoji „anti-pornografski“ feminizam koji je predvođen radikalnim feministkinjama kao što su Andrea Dworkin, Cathrine MacKinnon, Robin Morgan. Njihova shvatanja su da je pornografija nasilna i opresivna kako prema ženama koje su dio *industrije*, tako i prema svima ostalima. Na drugoj strani je „seks-pozitivni“ feminizam čije su predstavnice Susie Brights, Wendy McElroy i Nina Hartley. Za njih pornografija predstavlja oblik seksualnog oslobođenja žena i sredstvo osnaživanja.

<sup>65</sup> 16.11.2018. sa: <https://europa.ba/wp-content/uploads/2014/05/140512-Smjernice-EU-o-ljudskim-pravima-koje-se-odnose-na-slobodu-izrazavanja-na-internetu-i-izvan-njega.pdf> ;

<sup>66</sup> 16.11.2018. sa : <https://www.apc.org/en/news/un-recognises-freedom-expression-internet-human-right> ;

Feministički princip interneta koji se odnosi na pornografiju glasi:

***„Razumijemo da je pitanje online pornografije pitanje djelovanja, saglasnosti, moći i rada. Odbacujemo jednostavne kauzalne veze između korištenja pornografskih sadržaja i nasilja nad ženama. Također, odbacujemo krovni termin „štetni sadržaj“ kada se odnosi na izražavanje ženske i transrodne seksualnosti. Podržavamo preuzimanje kontrole nad alternativnim erotskim sadržajima i stvaranje istih na način koji se suprotstavlja dominantnom patrijarhalnom pogledu i koji postavlja želje žena i queer osoba u centar.“***

Pored previranja među feministkinjama, suprotni stavovi, kada se govori o pornografiji, rašireni su i među ostalom populacijom. Tako imamo onih koji su za zabranu, protiv zabrane ali i onih koji se bave pitanjem da li je pornografija isključivo sadržaj za muškarce, ili i žene tu mogu pronaći nešto za sebe? Osim zadovoljavanja stereotipnih stajališta.

### **Žene prave i gledaju porniče**

U studiji Marie Claire pod nazivom „Porn- projekat“, tokom 2015. godine učestvovalo je više od 3.000 žena, od kojih je većina izjavila da gleda pornografske sadržaje. Studija je pokazala da su strejt žene uglavnom zainteresovane za lezbejsku pornografiju, kao i da žene više traže sadržaje koji uključuju sado-mazo i grupni seks, nego što to rade muškarci. Također, uvriježeno mišljenje da žene gledaju porno sadržaje zbog partnera je iskrivljeno i to je pokazala i statistika: 66% žena izjavilo je da sadržaje gledaju same i zbog sebe.<sup>67</sup>

Od 3000 žena njih 31% sedmično gleda porniče, 30% žena gleda par puta mjesečno porniče, dok 21% žena gleda porniče par puta godišnje, a 10% žena gleda porniče svaki dan.

90% ispitanih žena gleda porniče na internetu.

75% žena pronalazi porniče na besplatnim internet stranicama.

56% žena pretražuje porniče upotrebom ključnih riječi.

19% žena traži tačno određene porno glumce/glumice.

Jedno od pitanja u ovom istraživanju, za žene koje gledaju porniče bilo je i „Da li se osjećate negativno dok gledate pornič?“

<sup>67</sup> 19.9.2018. sa: <https://www.marieclaire.com/sex-love/a16474/women-porn-habits-study/> ;

56% žena izjavilo je: „Napaljujuće je, ali sam zabrinuta kako ova industrija tertira žene i imam osjećaj da podstičem negativne stereotipe”.

## Stanje u regiji

Stav seks- pozitivnog aktivizma u regiji nije prihvaćen. Žene iz porno industrije se omalovažavaju, smatraju se otpadom društva i nerijetko se govori o tome kako je to zadnji posao koji bi neka žena trebala da radi uz pretpostavku da je to uopšte posao. Iako se seks- pozitivne feministkinje bore za prava žena iz porno industrije, kao što su zdravstvena zaštita i osiguranje u Bosni i Hercegovini ima malo podataka o tome. U našoj zemlji se zanimanje vezano za porno industriju još uvijek preispituje sa „moralnih” stajališta društva. U medijima se često pojavljuju senzacionalistički naslovi kako su „procurile” nečije sex-snimke i nakon nekog vremena mediji aktualiziraju temu video uratka pričom o uništenoj karijeri neke (poznate) žene. Dakle, kada je riječ o *revenge* pornićima (pornić iz osвете) tu ne kaskamo za ostatkom svijeta i uredno pratimo trendove.

Ipak, kada govorimo o izvještavanju medija o porno- glumicama u BiH tu ne nalazimo potkrijepljene izvore. Sagovornice u takvim intervjuima ne odaju svoj identitet, ali u svim člancima pronalazimo isti patern; ili je pornić objavljen bez njihovog odobrenja ili je bio svjetlo na kraju tunela i gluma u takvom filmu bila je spas za njen opstanak. Dobra zarada i obećanje da će se filmovi prikazivati na stranom tržištu, daleko od patrijarhalne sredine u kojoj živi obećanja su koje dobiju porno glumice iz regije. Rijetke su one koje se pohvale svojom karijerom.

### **Snimci na internetu**

- Dovoljno je da imate dobru kameru, da ste malo maštoviti i eto zarade. Pa na internetu možete pronaći djevojke i momke iz BiH koji su se snimali. Neko je prodao snimak, dok ima slučajeva da su snimci procurili. Može se zaraditi 500 eura po snimku, amaterskom naravno - ističe ona.

U susjednoj Srbiji o ovoj temi se mnogo više govori. Nataša Šavija, djevojka koja za sebe kaže da je pjevačica, a mediji u Srbiji nazivaju je starletom, nedavno je od poznate njemačke producentske porno-kuće „German Goo Girls” dobila ponudu da snimi tri porno-filma. Pitali smo je poznaje li nekoga iz BiH da je pristao raditi za neku producentsku kuću.

- Ne znam zaista. Vjerovatno ima. To ljudi drže u tajnosti, kriju kao zmija noge, ali ne vidim razlog što bi to bila tabu tema. Neću vam još otkrivati da li sam pristala, ali u pitanju je više tisuća eura - naglašava Nataša.

Isječak teksta iz Dnevnog Avaza<sup>68</sup>

Feministička i druga udruženja za zaštitu ljudskih prava bore se kako bi se uopšte prepoznao ovaj problem, ali zbog nedostatka edukacije pornografija se još uvijek smatra „štetnim sadržajem” i patrijarhalna ograničenja pokušavaju pornografiju smaknuti s lica interneta i u potpunosti ograničiti pristup ovakvim sadržajima.

<sup>68</sup> 19.9.2018. sa: <https://avaz.ba/vijesti teme/192300/tabu-tema-porno-industrija-u-bih-razvija-se-u-sieni>

Asja Bakić, aktivistkinja iz susjedne Hrvatske bavila se pitanjem seks-pozitivnog feminizma. Asja sa ljevičarskog i marksističkog stajališta vidi žene u pornografiji kao porno glumice koje rade svoj posao, a njen stav poprilično je nepopularan među ostalim feministkinjama u regiji.

„Naravno da u pornografiji postoje sadržaji koji su bezvrijedni i doista opasni, ali ne možemo ih se riješiti tako što ćemo ih zabraniti, nego na neki način trebamo prihvatiti žene koje pornografiju proizvode ili u njoj sudjeluju. Ne gledati na njih sa visine, dopustiti im da je na neki način iznutra promijene ili prilagode vlastitim potrebama. Ako pornografija postoji želimo da ženska prava, odnosno da prava porno gumica, prostitutki i svih vrsta seksualnih radnica budu zaštićena. I ne govorim tu samo o testiranju na spolne bolesti, nego o tome da se treba raditi sustavno protiv diskriminacije ljudi koji se bave takvim poslovima koji imaju vrlo negativan predznak“, govori ona.<sup>69</sup>

Seks-pozitivne feministkinje pornografiju smatraju važnom jer se kroz nju ženska i queer želja čine vidljivom. Stalno potenciranje zabrane pornografije i činjenica da nam se servira teza da pornografija pripada muškarcima loše se reflektuje na žene koje rade u pornografskoj industriji. U svakoj industriji postoji eksploatatorski način poslovanja, zapravo u cijelom sistemu kapitalizma je tako. Naravno da će uvijek nastajati upitni snimci i sadržaj koji ne treba pronaći svoje mjesto u porno- industriji.

---

<sup>69</sup> 19.9.2018. sa: <http://lolamagazin.com/2017/09/30/kakav-odnos-imaju-feminizam-i-pornografija/> ;

**V DJELATNOST**

cyber bullying

cyber bullying

online violence

online violence

cyber bullying

online violence

cyber bullying





## 12. SAGLASNOST

Živimo u svijetu algoritama. Vaši podaci se sakupljaju, snimaju, skladište, prodaju i kupuju.

Saglasnost je nešto što se na internetu često (o)pominje, ona je postala glavna uloga feminističkih pokreta na mreži i izvan nje. Pomislili biste da na jednom takvom mjestu kao što je globalna mreža, dok anonimno sjedite iza ekrana i samo razgledate shopping stranice niko ne može saznati nešto o vama, jer samo gledate, razgledate odjeću, ne kupujete online jer znate da je opasno ostavljati svoje podatke na internetu. Pa ipak, tehnologija je uznapredovala i vi se osjećate sigurnim, pa ta stranica je ipak provjerena. Ma ne, ipak samo gledate. Ali, dok gledate i proizvode koji garantuju sigurnost identiteta, neko drugi gleda vas. Ipak, ovo nije priča o nadzoru.

Identitet ne čine samo ime i prezime, to se danas lako mijenja, naročito online. Identitet je svaki vaš lični podatak. To može biti i broj cipela koji nosite ili vaša omiljena serija. Sve su to informacije koje neko može zloupotrijebiti bez vaše saglasnosti. Činjenice o vama, koje vam se čine bezazlenim vrlo lako se mogu upotrijebiti bez vašeg znanja ili protiv vas.

Često u filmovima gledamo kako se ljudi nadziru, te kako im se lako zloupotrebljavaju lični podaci i vjerujemo da u stvarnosti još uvijek nije razvijena tehnologija koja omogućuje takvu vrstu kontrolisanja ličnih podataka. Ali, šta se događa kada neko prikuplja vaše informacije putem svog koda? Šta kada ne znate da vas neko nadzire i kada ni on ne zna da prikuplja vaše lične informacije putem svoje stranice ili je nezainteresovan za te kolateralne štete? Šta se dešava kada neko objavi fotografiju bez vaše saglasnosti? Šta se dešava kada vas neko uključi u neki chat razgovor bez vaše saglasnosti, a pod pretpostavkom da ste zainteresovani za neku temu? Kada neko prijavi vaše legalno ime na nagradnoj igri, za čiju ste nagradu zainteresovani/e, ali vaši podaci se javno objavljuju i vi baš niste saglasni/e s tim?

***Po principu: „Ukazujemo na potrebu za izgradnjom etike i politike saglasnosti u kulturi, dizajnu, politikama i uslovima za pružanje usluga na internet platformama. Uslov za žensku djelatnost leži u njihovoj sposobnosti da donose informisane odluke o tome koje će aspekte svojih javnih ili privatnih života podijeliti na internetu.“***

Stranice koje svakodnevno posjećujemo prikupljaju naše podatke. Svi oni/e koji/e učestvuju u izgradnji jedne web stranice ili aplikacije koju svakodnevno posjećujete obraćaju vrlo malo pažnje na to koje će vaše lične informacije njihov kod prikupiti. Prioritet njihovog koda je možda nešto sasvim nešto drugo, ali dohvaćanje vaših informacija za njih također može biti beneficija ukoliko nije propisno regulisano

nekim od zakona zemlje u kojoj živite. Postoje, naravno i one stranice koje sa vrlo malo (ne)pažnje žele prikupiti što više vaših podataka.

Možda ste primjetili da se od ove godine mnogo više radi na obavještanju korisnika/ca o tome da stranica prikuplja neke od vaših podataka. Obično se obavijest o „kolačićima“ nađe u nekom uglu posjećene stranice/aplikacije. Najjednostavniji primjer koji vam možemo dati u kontekstu prikupljanja informacija jeste kada instalirate neku aplikaciju. Kada želite mobilnu aplikaciju „Flashlight“ u jednom od instalacionih koraka ova aplikacija od vas zatraži dozvolu da upravlja vašim telefonskim kontaktima. Zašto svjetiljka mora da ima podatke iz mog imenika? Ili moju lokaciju?

### **Znate li šta je GDPR ili šta su to kolačići?**

GDPR (The General Data Protection Regulation / GDPR) je tu da unaprijedi prava svih kada je u pitanju prikupljanje ličnih podataka online, bez obzira na njihovu nacionalnost, spol i ekonomski status. GDPR je kompleksan zakon koji donosi mnoge novosti i mijenja način rada i rukovanja ličnim podacima pojedinaca.

Opšta uredba o zaštiti podataka građana EU stupila je na snagu 25. maja 2018. i inboxi su nam bili zatrpani mailovima o ažuriranim politikama privatnosti. Ova regulativa se ne odnosi samo na zemlje EU. Ukoliko vaša kompanija vrši bilo koji vid trgovine sa potrošačima unutar EU, onda će se pravila GDPR-a primijeniti na vas ako skladištite, obrađujete ili dijelite lične podatke građana EU.<sup>70</sup>

„Lični podaci dolaze u kontakt sa dvije kategorije ljudi koji se bave podacima: onima koji odlučuju koji će se podaci sakupljati i kako će biti obrađivani (kontrolori podataka, Član 4 (7)) i onima koji ih zadržavaju i obrađuju (obrađivači podataka, Član 4 (8)). GDPR nameće obavezu objema stranama, a svakako je novost da je obaveza direktno primjenjiva na obrađivače podataka. Ovo znači da oni koji obrađuju podatke u ime svojih klijenata, kao što su na primjer banke ili marketing kompanije su jednako i direktno odgovorne pred korisnicima.“<sup>71</sup>

Prema GDPR odredbi posjedujemo određena i individualna prava kada je u pitanju prikupljanje naših podataka. Kao prvo, mi imamo pravo na informacije. U svakom slučaju kada neko prikuplja naše podatke mi imamo pravo da to znamo i da ne pristanemo na to. Ako neka stranica pravi profil naših podataka imamo pravo da znamo šta je na tom profilu. Svi naši podaci moraju biti prikupljeni i obrađeni na siguran način i kompanija mora da garantuje to pravo. Također imamo pravo pristupiti našim podacima uvijek i bez ograničenja i davanja novih informacija. Možemo zatražiti i objašnjenje na koji način i upotrebom kojeg algoritma ili logike se prikupljaju naše informacije.

---

<sup>70</sup> 29.9.2018. sa: <https://oneworldplatform.net/sta-trebate-znati-o-gdpr-u/>;

<sup>71</sup> Ibid;

Korištenjem stranice koja se služi politikom GDPR-a vi raspolazete ovim pravima i vaše je samo da odlučite da li želite koristiti njihov proizvod znajući da se tako prikupljaju vaši podaci ili jednostavno možete reći ne.

Vaši podaci se mogu obrisati i možete tražiti od kompanije da to uradi- ukoliko podaci više nisu potrebni za uslugu, ali ponekad postoje valjani razlozi da se podaci zadrže. Vi možete razgovarati sa kompanijom o tome ili ako smatrate da su vam prava povrijeđena možete podnijeti tužbu.

Naravno, sve pomenute odrednice odnose se na stranice i aplikacije koje koriste EU građani/ke. Ukoliko imate koristi od EU tržišta vi kao kompanija morate poštovati njihova pravila.

U Bosni i Hercegovini bi se u ovom slučaju trebale primjenjivati kaznene odredbe iz Zakona o zaštiti ličnih podataka sve do stupanja na snagu novog Zakona koji bi trebao biti usklađen sa Uredbom. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa pravnom stečevinom Evropske unije (za što je krajnji rok 01.06.2021.), tako da se navedena obaveza odnosi i na usklađivanje Zakona o zaštiti ličnih podataka s Općom uredbom o zaštiti podataka.

Kao što smo rekli na početku GDPR pripada svima i on je itekako feminističko pitanje jer pitanje saglasnosti je centar feminizma.

Saglasnost je ključna za feminizam, oslobođenje i jednakost jer se svodi na pravo da odlučite šta se dešava vama, vašem domu i vašem tijelu. Ovo pravo je kroz historiju ( a negdje i danas) praćeno kolonizacijom, uskraćivanjem resursa, prisilnom sterilizacijom, policijskom brutalnošću, nebrizi za trans osobe... Jednom da ne znači uvijek da. Pa ipak, zapitajte ste da li neko u vašoj neposrednoj blizini traži vaš pristanak da bi objavio vašu zajedničku fotografiju? Koliko ste saglasni sa dijeljenjem tako, naizgled, banalnih informacija online?

### **13. PRIVATNOST I PODACI**

Feministički princip kojem ćemo posvetiti pažnju u ovom tekstu vezan je za privatnost i podatke. Prethodni princip vezan je za saglasnost. Ovo su vjerovatno dva najuže povezana principa od svih 17 o koliko smo pisali/e u seriji tekstova vezanih za feminizam i internet.

Kada smo pisali o saglasnosti rekli smo da to nije tekst o nadzoru, ali smo pisali o GDPR-u i korištenju ličnih podataka. Da bi neko koristio vaše podatke potrebna mu je vaša saglasnost, ali kada govorimo samo o nadzoru zapravo mislimo na sveukupni nadzor vašeg kretanja na mreži, a ne samo korištenja jedne aplikacije izolovano, ili stranice koja traži pohranjivanje vaših podataka dok surfate. Ovdje je riječ

o nadzoru kao jednom patrijarhalnom alatu koji se koristi kako bi se skupio set podataka o nekoj osobi za potencijalnu zloupotrebu.

Po principu: ***“Podržavamo pravo na privatnost i na potpunu kontrolu nad osobnim podacima i informacijama na internetu na svim nivoima. Odbacujemo praksu država i privatnih kompanija da koriste podatke s ciljem ostvarivanja profita i manipulacije dešavanja na internetu. Praćenje i nadzor su alatke koje je patrijarhat koristio kroz historiju za uspostavljanje kontrole nad ženskim tijelima, nad govorenjem i aktivizmom. Podjednaku pažnju posvećujemo praksama nadzora i praćenja koje sprovode individue, privatni sektor te državni i ne-državni akteri.”***

Sve veći broj država koristi alate za nadziranje građana i građanki, i dok to neki primjećuju kao sve veći problem, neki se drže teze „ne radim ništa loše i nemam šta da krijem“. Dakle možeš imati privatnost samo ako nemaš šta da kriješ?!

Vlade širom svijeta se bore i ulažu značajna sredstva kako bi obezbjedile zakone koji će im omogućiti prisluškivanje komunikacije običnih građana/ki i to se često dešava pod krinkom „zaštitimo građane/ke od kriminala“. Ipak, tanka je linija između sigurnosti i privatnosti građana/ki.

Vlade se žale na enkriptovane, zaštićene, šifrirane aplikacije koje se danas koriste kao medij komuniciranja. Zaštićena elektronska pošta je veliki problem za sigurnosne agencije. Uvijek se pozivaju na sigurnost građana/ki i kako nadzor takvih komuniciranja može doprinijeti preventivnom sprječavanju krivičnih radnji ili visoko-rizičnih situacija npr. terorizma.

Da, ta strašna riječ koju mi jednom prilikom tokom mog boravka u Beču prijateljice nisu dale izgovarati suviše glasno. Nas tri smo sjedile negdje u „16 becirku“ u glavnom gradu Austrije i stvarno se ne sjećam tadašnjih aktuelnih terorističkih napada, ali njih dvije su bile ozbiljne u nakani da me spriječe da glasno izgovorim tu riječ naglas jer misle da im prisluškuju telefone. Kategorički sam odbijala pomisliti da je to istina i nisam mogla ni zamisliti da u 2013. godini neko prisluškuje moj mobitel u zemlji iz koje dolazim, u Bosni i Hercegovini. Par godina poslije, rekli su mi da u Srbiji dileri trave ni u kom slučaju ne koriste Viber jer Viber nije enkriptovan, a onda sam saznala da u Bosni i Hercegovini jedna od najvećih sigurnosnih agencija već ima uvid u prepiske građana i građanki. Povredom tog osnovnog ljudskog prava, smatraju vladajući, građani zapravo plaćaju skroz malu cijenu, ali dobijaju ful sigurnost. Dobra stvar kada živite u siromašnoj zemlji zapadnog Balkana je to što vladajući nemaju para da vas nadziru ili učine da mi tako mislimo. Loša stvar je što svakako nemate privatnost ako ste jedinka koja je nekome zasmetala, a još gore je što niste sigurni. Takva je situacija u Bosni i Hercegovini, teško je rasvijetliti nečije ubistvo, ali uopšte nije teško saznati s kim i o čemu razgovarate ako neko želi da ima te podatke.

I dok ne postoji garant za potpunu privatnost, u vrijeme Facebooka, Googla, Ubera i svih aplikacija kojima (ne)svjesno odajemo svoje podatke, privatnost nikada nije bila potrebija, naročito za žene. Žene su te kojima je tehnologija nadziranja uskratila privatnost na više nivoa. Tehnologija je učvrstila patrijarhalne okove nadzora i dala alat za kontrolisanje žena, a sve pod izgovorom zaštite. Stoga nikada neće biti jasnije da žene trebaju da se služe tehnologijom i da se odupiru nadziranju s bilo čije strane. To ne samo da će duboko zakucati ionako već utemeljene patrijarhalne okove nego će patrijarhat sa sobom na scenu izjedriti zakone koji će biti na štetusvih građana/ki.

“Svatko od nas nađe se u situaciji da ima potrebu biti na neko vrijeme ‘sam sa sobom’. To činimo ne da bismo nešto skrivali nego da bismo se sabrali, ojačali vlastiti identitet i slično. Dakle, potreba za privatnošću duboko je povezana s našim identitetom i napad na našu privatnost jest napad na integritet nas kao ljudskih bića.”<sup>72</sup>

U Saudijskoj Arabiji već nekoliko godina postoji usluga koja **muškom skrbniku** šalje obavijest putem SMS poruke o ulasku ili izlasku iz zemlje njegove „štićenice“. U ovoj zemlji svaka punoljetna ženska osoba tretira se kao vječni maloljetnik i pod stalnim je muškim skrbništvom što sa sobom nosi niz ograničenja. Jedno od nametnutih ograničenja je i to da bez saglasnosti i dozvole skrbnika ne smiju izaći iz zemlje, za što je dosad služio takozvani „yellow slip“ (žuti formular). Prilikom potpisivanja tog dokumenta muškarac je imao mogućnost dodatno zatražiti da ga carinske vlasti obavijeste SMS-om u slučaju pokušaja odlaska njegove štice izvan granica zemlje.<sup>73</sup>

Nije „Big brother“ aktuelan samo u Saudijskoj Arabiji, vlada svake zemlje je zapravo Big Brother ako to poželi. Žene su meta, ali i kolateralna šteta u zavisnosti od uređenja.

## 14. MEMORIJA

Riječ *memorija* ima više značenja, te se koristi u različitim kontekstima. Nekada nam *memorija* treba da bismo objasnili/e ograničen prostor za pohranu nekih podataka i tada se ovaj pojam uglavnom veže za informaciono-komunikacione tehnologije, a ponekada riječ *memorija* koristimo da bismo opisali neko sjećanje, historiju, nešto što se događalo u prošlosti.

Oboje se pak u svojoj korelaciji veže za feminizam. Memorija nije samo neki ograničeni prostor, ali nije ni isključivo historija pretraživanja preglednika za internet, memorija je sjećanje, memorija je otpor.

---

<sup>72</sup> 19.10.2018. sa: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tanka-linija-izmedu-sigurnosti-i-privatnosti-gradana> ;

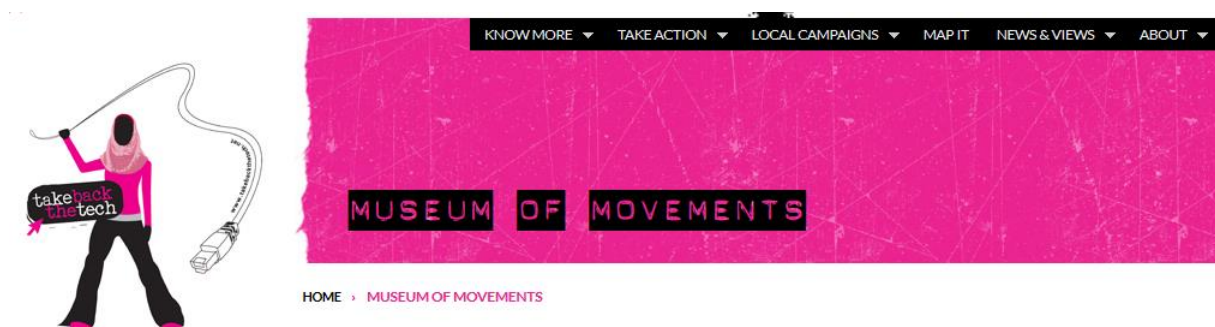
<sup>73</sup> 19.10.2018. sa: <https://www.tportal.hr/tehnolo/clanak/zlorabe-tehnologiju-za-nadzor-zena-20121128> ;

*Po principu: "Imamo pravo na upražnjavanje i zadržavanje kontrole nad vlastitim osobnim historijama i memoriji na internetu. To uključuje i mogućnost pristupa svim našim osobnim podacima i informacijama na internetu, kao i mogućnost kontrole nad tim podacima, uključujući i informaciju ko im može pristupiti i pod kojim uslovima te mogućnost da ih zauvijek izbrišem."*

Pisali/e smo o pohrani naših podataka na internetu i kako u svakom trenutku imamo pravo, ili bismo trebali/e da ga imamo da uklonimo naše informacije s interneta ukoliko to želimo. Prema GDPR odredbi posjedujemo određena i individualna prava kada je u pitanju prikupljanje naših podataka. Kao prvo, imamo pravo na informacije. U svakom slučaju kada neko prikuplja naše podatke imamo pravo da to znamo i da ne pristanemo na to ili da zatražimo uklanjanje naših informacija ili bilo šta vezano za njih: informacije o tome kako se prikupljaju, za šta se koriste, ko im ima pristup.<sup>74</sup>

Današnji zakoni rade na unaprjeđivanju prava kada je riječ o prikupljanju osobnih podataka i skladištenju istih u neke stalne i/ili privremene memorije na internetu. Ali, šta je sa memorijom pokreta? Šta kada se borite da ostavite trag na internetu, vi i vaša borba. Kada je riječ o feminizmu kao pokretu memorija predstavlja otpor. Feminizam se godinama unazad razvija na internetu i dio je memorije interneta. Ne znamo tačno kako je započeo feminizam na internetu, ali zahvaljujući individualnim pričama koje su podijeljene na mreži, zahvaljujući mogućnostima izazivanja patrijarhalnih stavova i odgovorima na iste, dakle zahvaljujući svemu onome što je zabilježeno, feministička borba se prepoznaje i još uvijek traje.

Ovo je jedan od feminističkih principa koji je ostavio veliki trag svog djelovanja i u Bosni i Hercegovini, zemlji koja nema mnogo zakona koji se odnose na internet, zemlji koja ne poštuje mnogo toga kada je riječ o prikupljanju informacija građana/ki dok surfaju, ali i zemlji koja je itekako učestvovala u izgradnji feminističkog interneta i koja je doprinijela muzeju artefakata vezanih za feministički pokret online i offline. Princip „Memorije” najbolje i opisuje projekat online muzeja koji je prikupljao predmete korištene u borbi feminizma. Svi ti predmeti: stikeri, poster, audio i video zapisi ostavili su svoj trag online. Cilj muzeja je da se sačuvaju sva sjećanja na borbe koje su se vodile da bismo sačuvali/e pokret.



<sup>74</sup> 16.11.2018. na: <https://zenskaposla.ba/2018/09/29/feminizam-internet-i-saglasnost/> ;

Feministički pokreti u Bosni i Hercegovini itekako se trude očuvati memoriju feminizma. Bosna i Hercegovina je zajedno sa zemljama regije dala svoje učešće u kreiranju muzeja. Tu na jednom mjestu možete vidjeti borbu iz Hrvatske, Srbije, Makedonije, Crne Gore, iz cijelog svijeta.<sup>75</sup>

Imamo pravo da čuvamo sjećanje na otpor koji pružamo sistemu koji je toliko puta pokušao zataškati i ugušiti naše borbe. Imamo pravo da kontrolišemo našu historiju i da svako sjećanje koristimo kao otpor u narednoj borbi. Sjećanje na činjenicu kako su najstarije žene u plemenu Irokeza birale muškog starješinu i onda kontrolisale njegovo upravljanje nije izmišljeno. To je začetak feminizma na prostorima gdje pokret sada vodi jednu mučnu borbu kako bi dokazao jednakost žene i muškarca. Naravno da su činjenicama pokušali upravljati oni kojima žene smetaju. Zato je sjećanje otpor.

Stalno podsjećanje i njegovanje memorije pokreta povećava šanse ka uspješnijim borbama i umanjuje šanse da se ponavljaju greške iz prošlosti.

## 15. ANONIMNOST

U prethodnim načelima ukazivali smo na važnost privatnosti i anonimnosti na internetu, o zaštiti vaših privatnih podataka i o tome kako nikad niste sigurni.

Ubijeđeni smo da imamo pravo na privatnost, ali anonimnost i privatnost na mreži nisu ista stvar. Anonimnost je jedini način održavanja minimalne razine privatnosti dok surfate internetom.

Po principu: ***„Branimo pravo na anonimnost i odbacujemo sve zahtjeve za ograničavanje anonimnosti na internetu. Anonimnost nam omogućava slobodu izražavanja na internetu, naročito kada se govori o rušenju tabooa o seksualnosti i heteronormativnosti, eksperimentisanju s rodnim identitetima i kreiranju sigurnosti za žene i queer osobe koje su izložene diskriminaciji.“***

Privatnost je vrlo važna, ali nije isto što i anonimnost. Ljudi imaju pravo na privatnost, ali ni privatnost ni anonimnost nisu zagarantovane. Stalno smo žrtve proizvoda koji nam nude anonimnost pod krinkom očuvanja privatnosti, koja bi nam trebala biti pravno dodijeljena, te nam obećavaju anonimno kretanje mrežom za „sitne“ novce. Ali, ni s novcem ni bez njega anonimnost na internetu ne postoji. Ne može vam je niko garantovati, niti je možete kupiti.

Anonimnost bi značila da je naše pretraživanje interneta privatno i drugi neće i ne mogu znati šta čitate i gledate na internetu. U tom slučaju vlasnici pretraživača i stranica na internetu štitili bi vašu privatnost, ali to jednostavno nije istina. Negdje, na nekom serveru daleko od mjesta gdje stanujete postoji informacija o svemu što ste ikada posjetili, pročitali ili nekom poslali. Svi vaši klikovi skupljaju se kao mrvice koje ostavljaju tragove i mogu se složiti u jednu veliku puzzle zvanu- identitet.

---

<sup>75</sup> 16.11.2018. sa: <https://www.takebackthetech.net/museum;>

Svoju privatnost na internetu štitimo samo ako o njoj razmišljamo, međutim ako mislimo da se ona podrazumijeva, tada je definitivno nema, jer niko ne može „stvoriti“ anonimno okruženje za nas ukoliko sami ne razmišljamo o njemu.

Anonimnost se često veže uz kriminalne radnje, ali ne mora značiti da ste kriminalac samo zato što želite ostati anonimni i sačuvati svoju privatnost.

Možda želite ostati anonimni/e jer će te se tako zaštititi od potencijalnih zlih radnji, prevara i spama. Humanitarne donacije dobar su primjer korištenja anonimnosti i zapravo većina radnji zbog kojih želimo ostati anonimni/e su legitimne, legalne i opravdane. Zahvaljujući anonimnim „story tellersima“ koji/e su pričali/e svoje priče o feminizmu, o suprostavljanju patrijarhatu, o svojoj LGBT zajednici- razbile su se mnoge predrasude i tabui. Internet je divno mjesto za širenje pozitivnog uticaja, razbijanje predrasuda i svi/e one koji/e žele da podijele svoje priče, znanje i iskustva imaju pravo ostati anonimnim u svojoj borbi.

Svi/e oni/e koji rade sa ženama koje su preživjele nasilje znaju koliko je važno da one kao žrtve sačuvaju svoju privatnost online. Ako su žene doživjele nasilje, to sada ne znači da se trebaju isključiti iz svih segmenata društva i prestati koristiti mrežu. Upravo suprotno, žene treba da koriste internet, treba da razgovaraju o svojim problemima sa drugim ženama, da vode svoje borbe i treba da im bude omogućeno da to rade anonimno, ukoliko to žele.

Naravno da anonimnost može dovesti do povećanja kriminalnih radnji, ali anonimnost je isto tako važan štit za osobe koje su preživjele rodno zasnovano nasilje, žene i LGBTQ osobe. Gorući problem naše zemlje, ali i zemalja u regiji jesu nezaustavljivi komentari koji se šire forumima i društvenim mrežama. Ali, to nije problem anonimnosti, nego problem administratora/ca stranica, njihovih urednika/ca koji/e ne primjenjuju filtere koji bi spriječili dalje širenje mržnje niti kontrolišu sadržaj koji se objavljuje, a koji potiče na nasilje. U Bosni i Hercegovini, barem kada je riječ o medijima koji puštaju nefiltrirane poruke i komentare, Vijeće za štampu pokušava samoregulacijom riješiti ovaj problem.

Vladama i velikim korporacijama smeta sve veća težnja građana/ki za anonimnošću. Nekima smeta upravo ta borba koja se vodi iz sjene da bi se očuvao integritet i privatnost, ali sve se skoro uvijek dovodi u vezu s kriminalom. Vladama pak smeta činjenica da (ne) mogu presretati komunikaciju građana, a sve pod krinkom da nude stopostotnu sigurnost.

Iako ne postoji stopostotni način kako biste zaštitili svoju privatnost ponekad je važno da ostanete anonimni na internetu. Potrebno je da budete u korak s vremenom i nabacite što više slojeva zaštite. To ne znači da treba da se bojite tehnologije ili izbjegavate njeno korištenje, ali morate razumno pristupati mreži i racionalno dijeliti svoje informacije na njoj. Prije korištenja određenih sajtova istražite koje to informacije prikupljaju o vama i da li vi želite da ih podijelite. Svoje osobne podatke upisujte tamo gdje je to najnužnije, ako informacije koje vam traže nisu obavezne, nemojte ih upisivati. Nemojte zanemarivati virusne prijetnje na internetu. Naše pravo je da surfamo sigurno, i to je tako u teoriji, ali u praksi je daleko od istine. Nemojte misliti da poznajete internet i da stranice koje posjećujete, a za koje mislite da



su provjerene, neće iskoristiti vaše podatke. Uživanje u društvenim mrežama može sa sobom donijeti pakao. Niste kukavica ako se na forumu predstavljate anonimno dok raspravljate o pravima žena. Vi jednostavno štitite svoju privatnost. Imate pravo biti anonimni iza svojih izjava. Koristite VPN (virtual private network) kada pretražujete i koristite mrežu. Nemojte nasjedati na mailove koje dobijate, spam može biti opasno mjesto. Ne, niste naslijedili bogatstvo od dalekog rođaka. Nemojte klikati na linkove koje dobijete u porukama i mailovima koji izgledaju sumnjivo, posebno ne ako je pošiljalac nepoznat. Nemojte se upuštati u dopisivanje s osobama o kojima ništa ne znate ili budite anonimni. Postavite šifre na svoje uređaje. I kada sve to uradite, kada naučite da nosite sve ove slojeve zaštite, a vi provjerite šta internet ima da kaže o vama...?

Za informacije koje o sebi pronađete na nekoj stranici, bilo da su tačne ili ne, imate pravo tražiti od administratora da vam kaže kako ih je prikupio i možete zatražiti njihovo uklanjanje.

## 16. DJECA I MLADI

Internet je teško kontrolisati, nametati mu zakone, sprovoditi ih te uticati na sadržaj koji se širi brzinom svjetlosti. Nije nemoguće, ali je teško i to je djelimično tako zbog pojave novih naprednih tehnologija s kojima se djeca doslovno rađaju.

Izloženi stalnom rastu informaciono-komunikacionih tehnologija za djecu i mlade postalo je neizostavno da skoro sve informacije prvo potraže online. Roditelji djeci često puštaju crtane (animirane i/ili neke druge) filmove kako bi ih zabavili tim šarenim pokretnim slikama koje su praćene muzikom i ona tako postaju ovisna o internet sadržajima. Djeca odrastaju i postaju radoznala. Sve što čuju i vide referiraju u odnosu na informacije koje se nalaze na mreži. Svoja prijateljstva šire komuniciranjem na internetu. Socijalizuju se i obrazuju- online. Igraju se i zabavljaju- online. Posjeduju svoje uređaje koje su (većinom) dobili na poklon od svojih roditelja, a kada su u kazni, ti uređaji im se uskraćuju.

Po principu *„Tražimo da se glasovi i iskustva mladih uključe u donošenje odluka o sigurnosti i bezbjednosti na internetu te da se promoviše njihova sigurnost, privatnost i pristup informacijama. Mi prepoznajemo pravo djece na zdravi emocionalni i spolni razvoj koji uključuje i pravo na privatnost i pristup pozitivnim informacijama o seksu, rodu i seksualnosti u ključnim periodima života.“*

Internet može biti mračno mjesto i roditeljski instinkt često reaguje zabranama i uskraćivanjem korištenja mreže. Prije pojave prenosnih uređaja, dok (i ako) se u domaćinstvu nalazio po jedan desktop računar, roditelji su smatrali da je moguće kontrolisati pretraživanje interneta. Danas se to

uskraćivanje vrši na način da se uređaj nalazi u torbi ili ormaru staratelja do isteka kazne. Ipak, snalažljiva djeca uvijek nađu izgovor jer danas je laptop potreban i da bi se uradila domaća zadaća.

Vjerujemo da bi veći učinak sigurnijeg pretraživanja interneta bilo uključivanje djece i obrazovanje djece kada je u pitanju sigurnost na mreži nego li što to može učiniti kažnjavanje i uskraćivanje informacija. Djeca i mladi trebaju biti uključeni u donošenje odluka, te trebaju biti informisani kako bi znali odmjeriti snage dobra i zla i u ključnim momentima svog odrastanja pravilno se informisati o svom zdravlju, spolnim karakteristikama, reprodukciji i svemu onome što pozitivno može uticati na njihov rast i razvoj. Oni također trebaju biti upoznati s posljedicama jer mladi, a naročito djeca ne mogu znati ništa o spam porukama ukoliko nisu informisani. Danas naše inboxe i nakon površne posjete neke stranice može zatrpiti hrpa spam mailova. Djeca moraju znati razliku i odrasli ih trebaju uključiti i obezbijediti im pravilno savjetovanje i obrazovanje kako bi od mreže izvukli samo najbolje.

Preporuka psihologa, u zavisnosti od dijelova svijeta je da djeca ne bi trebala koristiti internet prije navršenih 10 ili 12 godina.

Milioni web stranica mladima pružaju beskrajne mogućnosti za kupovanje, istraživanje, komuniciranje s prijateljima, igranje igrice sa ljudima iz drugih krajeva svijeta i sve te mogućnosti su vrlo atraktivne do momenta kada se nađu na mračnoj strani interneta. Mladi i djeca ne bi trebali da se boje interneta niti tehnologije koja omogućava njegovo korištenje, naprotiv trebali bi biti u korak s vremenom kako bi se pravovremeno zaštitili. Kako bi spriječili neželjene efekte oni se moraju obrazovati i sve češća pojava je da im u tome pomažu i internet provajderi. Iako bi zaštita, informacije i obrazovanje trebali biti besplatni nerijetko se susrećemo s činjenicom da nam se sigurnost prodaje. Ali, u svijetu uvijek postoje ljudi koji razvijaju besplatne programe zaštite i ponekada je potrebno da roditelji skupa sa djecom istraže najbolje mogućnosti interneta i zaštite.

Roditelji često misle da su djeca u svojoj dječijoj sobi najsigurnija jer su im „na oku“, ali postoje oči interneta koje gledaju svaki aspekt života jednog djeteta dok ono sjedi u svojoj sobi.

Pretraživači danas nude razne ekstenzije koje onemogućavaju djeci pristup nekim od sadržaja za koje se misli da bi mogli imati loš uticaj na razvoj djece.

Jedna takva ekstenzija je Parental Control: Family Friendly Filter by Media Partners. Ovo je samo jedan od niza besplatnih alata koji mogu ponuditi jedan od slojeva zaštite za maloljetnike jer ne postoji 100%-tna zaštita, ali svaki dodatni sloj zaštite može učiniti nešto za vaše dijete. Svakako, osim ekstenzija postoje usluge koje nude sami provajderi kako bi omogućili svojim korisnici/ama što sigurnije surfanje.

U posljednje vrijeme se po pitanju online sigurnosti djece primjećuju pomaci i u radu vladinih i nevladinih sektora.

Jedan od svjetskih događaja koji promoviše sigurnu mrežu je „Dan slobodnog interneta“ koji je uspostavljen 2004. godine i od tada je prerastao u globalni pokret koji svake godine skreće pažnju na probleme poput cyber nasilja i govora mržnje na internetu, te sigurnog korištenja društvenih mreža i interneta uopšte.

Dan sigurnijeg interneta (ili Dan slobodnog interneta) 2018. u svijetu je obilježen 6. februara pod sloganom „Stvaraj, poštuj i poveži se: Bolji internet počinje s tobom“<sup>76</sup>. Hrvatska i Bosna i Hercegovina su Dan sigurnijeg interneta obilježile online takmičenjem za učenike osnovnih i srednjih škola na temu sigurnosti na internetu.

U Bosni i Hercegovini, ovaj Dan se obilježava u organizaciji MFS – EMMAUS-a, uz podršku Komiteta za obilježavanje Dana sigurnijeg interneta BiH (SID Komitet BiH).

Da se radi na promicanju sigurnijeg interneta u BiH dokaz je i pokret „Djeca na internetu“.<sup>77</sup>

Stranica je informativnog karaktera, te pruža osnovne informacije o sigurnom korištenju interneta, kako za djecu tako i za roditelje. Jedan dio stranice posvećen je učenju kroz igru, dok su ostale informacije sistematski raspoređene.

Stranica sadrži i kratki priručnik „E-bonton“ koji sadrži upute za neka osnovna načela ponašanja na internetu jer iako nema puno zakona na internetu, osnovna moralna načela i principi ponašanja nisu se promijenili.

## 17. ONLINE NASILJE

Aspekt online nasilja pomenut je u svih 16 principa feminističkog interneta koliko smo do sada obradili/e. Ovo je posljednji princip i vjerovatno najvažniji u našem nastojanju da obezbijedimo prostor feminističkog interneta, s obzirom na grupe koje zastupamo, mlade ljude, LGBT, žene i djecu. I u prvom principu, koji se odnosi na pristup internetu i informacijama pa do posljednjeg gdje zagovaramo pravo da djeca sigurno uživaju nove tehnologije, nalazimo elemente online nasilja. Nasilje je i ako vam neko onemogućava pristup koji bi vam pravno trebao biti zagarantovan.

---

<sup>76</sup> 10.11.2018. na: <http://www.dansigurnijeginterneta.org/> ;

<sup>77</sup> 10.11.2018. na: <http://www.djecanainternetu.org/>;

Po principu: „*Tražimo od svih stakeholdera na internetu, uključujući i korisnike/ce, donositelje/ice politika i privatni sektor, da obrate pažnju na pitanje uznemiravanja na internetu i nasilja vezanog za tehnologiju. Napadi, prijetnje, zastrašivanje i nadziranje s kojima se suočavaju žene i queer osobe su stvarni, štetni i alarmantni, i dio su, šireg pitanja rodno zasnovanog nasilja. Naša je kolektivna odgovornost da se suočimo s ovim i eliminišemo nasilje zauvijek.*“

Online nasilju podložni su svi korisnici/ce mreže. Svaki identitet neke osobe biva izložen cyber napadu ili kako bih to prostije objasnila: „Sve što kažete može biti upotrijebljeno protiv vas.“ Online nasilje prepoznaje sve vaše karakteristike, spol, rod, seksualnu orijentaciju, sve informacije koje sa sobom donosite na mrežu i sve to koristi protiv vas. Možete biti meta zbog slobode govora ili možete biti meta samo zato jer ste žena, a ženama nije mjesto na forumu na kojem se raspravlja recimo o politici.

Ipak, da su žene *atraktivniji* plijen pokazuje i statistika UN izvještaja o online nasilju. Ovo istraživanje pokazuje da je na globalnom nivou osam do deset žena iskusilo neku vrstu nasilja. Žene imaju čak 27 puta veću predispoziciju da budu žrtve nasilja na mreži. Prema izvještaju, u 2015. godini, više od devet miliona žena i djevojčica je iskusilo neke oblike nasilja počinjenog putem informaciono-komunikacionih tehnologija, gdje su počinitelji dominantno bili muškarci.

Prema posljednjem izvještaju Internet World Statistic, u Bosni i Hercegovini postoji preko dva miliona aktivnih korisnika/ica interneta, a od toga preko 1,5 miliona aktivnih korisnika/ica Facebooka kao najpopularnije društvene mreže. Društvene mreže su zapravo i najčešće platforme preko kojih se odvija ovaj oblik nasilja.

Internet se pokazao kao novi prostor za nasilje nad ženama i primjeri online nasilja nad ženama, koje nije adekvatno procesuirano, postali su učestaliji i dovode do isključivanja žena iz online, ali i offline sfera. Iako se nerijetko kao suprotni argument postavlja sloboda govora, primjeri prijetnji ženama na društvenim mrežama upućuju da sloboda govora prestaje tamo gdje počinju prijetnje.

U Bosni i Hercegovini se više nevladinih organizacija bavi mapiranjem zabilježenih slučajeva online nasilja, kao i lobiranjem novih zakona ili dopune postojećih zakona.

Centar za pravnu pomoć ženama Zenica (CPPZ) u toku 2013. i 2014. godine mapirao je slučajeve žena žrtava nasilja putem IK tehnologija. U ovom periodu CPPZ pružio je 2168 pravnih usluga, od kojih je 68,54% bilo u oblasti porodičnog prava. U toku 20 mjeseci nasilje putem interneta i mobilne telefonije doživjelo je ukupno 1.201 klijentica ili 55,40%, što je više nego svaka druga.

Prema podacima za 2016. godinu Centar je pružio 2.775 usluge besplatne pravne pomoći za 943 korisnice, a 76% od ukupnog broja klijentica u svom životu doživjelo je neki vid nasilja, dok je 58% njih

doživjelo nasilje putem interneta i mobilne telefonije. To zapravo znači da je svaka druga žena koja je zatražila pomoć nakon nasilja bila uznemiravana putem IK tehnologija.

U periodu od septembra 2011. godine pa do oktobra 2015. godine na SOS telefon Fondacije „Udružene žene Banja Luke“ (UŽBL) zaprimljeno je 3360 SOS poziva od čega je 1820 poziva sadržavalo neki vid prijetnji putem SMS poruka ili putem društvenih mreža. Najčešće se prijetnje putem SMS poruka ili društvenih mreža upućuju partnericama u momentu napuštanja partnerske zajednice.<sup>78</sup>

Također, i u susjednoj Hrvatskoj se protiv online nasilja bore putem prijave na besplatne brojeve telefona i/ili putem aplikacije. Baš kao što su u BiH slične usluge ponuđene od Centra za pravnu pomoć, organizacije One World Platform te drugih nevladinih organizacija koje se bave ovim pitanje, i u Hrvatskoj postoje slične linije za pomoć koje pomažu kod adekvatnog zakonskog procesuiranja. Slične kanale pomoći nude i ostale zemlje regiona. Kroz platforme nevladinih udruženja djeluju zajednice koje se bore protiv online nasilja.<sup>79</sup>

## Zakonski okvir

Krivični zakon Bosne i Hercegovine nasilje, narušavanje ugleda i nanošenje drugih oblika štete putem Informaciono– komunikacione tehnologije (IKT) ne tretira, ne procesuirati niti počinitelje/ke goni krivično. Osim Krivičnog zakona BiH ni Ustav, kao ni Krivični zakon FBiH, te Zakon o zaštiti nasilja u porodici, Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije ne bave se pitanjima online nasilja. Zakonodavstvo u BiH nema jasno definisane odredbe kada je u pitanju nasilje izvršeno putem savremenih tehnologija. Pokušaji da se pravda zadovolji (u slučaju online nasilja), u okviru zakonskog i administrativnog sistema, uglavnom nemaju uspjeha. Počinitelji/ke se ne procesuiraju ili se kažnjavaju uslovnom i/ ili novčanom kaznom jer se njihova kršenja vežu za druge nezakonite radnje.

Ipak, Bosna i Hercegovina je članica Vijeća Evrope (VE) koje je 2014. godine dalo preporuke u Vodiču o pravima korisnika interneta. Države članice VE-e imaju obavezu svim svojim građanima/kama osigurati ljudska prava i osnovne slobode zacrtane u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Ova obaveza je na snazi i u kontekstu korištenja interneta.

U septembru 2017. godine pokrenuta je inicijativa za izmjene i dopune Krivičnog zakona FBiH u cilju stvaranja zakonodavnog okvira za sankcionisanje osoba koje vrše krivična djela putem informaciono-komunikacionih tehnologija.

---

<sup>78</sup>10.11.2018. sa: <https://zenskaposla.ba/2017/10/31/analiza-zaustavljanje-trenda-online-ikt-nasilja-nad-zenama/>;

<sup>79</sup> Vidi str.19 ;

Iako ne postoji jasno određen i definisan zakon koji bi riješio pitanje online nasilja na prijedlog Ministarstva pravde BiH, Vijeće ministara BiH je utvrdilo Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH, kojim se definiše pojam javnog poticanja na nasilje i mržnju.

Navodi se da „tko putem štampe, radija, televizije, kompjuterskih sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno potiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima poziva na nasilje i mržnju usmjerenu protiv skupine ili nekog člana takve skupine određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, spol, spolno opredjeljenje, rodni identitet, invaliditet ili bilo koje druge osobine, u slučaju kada je počinjenje izvršeno na način koji će poticati na nasilje i mržnju protiv skupine osoba ili člana neke skupine, o čemu odlučuje sud, kaznit će se kaznom zatvora najmanje jednu godinu“.

U regiji vladaju slični zakoni, ali nijedna zemlja još nema jasno definisane odrednice niti zakone koji bi procesuirali prekršitelje/ke.

U Hrvatskoj su se početkom 2013. godine dogodile značajne promjene u Zakonu vezanom za kažnjavanje djela na internetu. U ovoj državi je 21. oktobra 2011. izglasan novi Kazneni zakon koji u velikoj mjeri uključuje i ponašanje na internetu (što uključuje internet, te društvene mreže).

Tako, za kazneno djelo uvrede, ukoliko je ono počinjeno javno putem interneta odnosno ako je uvreda postala pristupačna većem broju osoba, u novom zakonu predviđena je novčana kazna do sto osamdeset dnevnih iznosa (gdje se dnevni iznos utvrđuje uzimajući u obzir počiniteljeve prihode i imovinu – a ne može biti manji od dvadeset kuna ni veći od deset tisuća kuna).

Za podsticanje na nasilje i mržnju putem interneta za kaznu se može očekivati do tri godine zatvora (ovo vrijedi i za one koji isto javno odobravaju), dok organizatori ili oni koji vode grupu više od tri osobe mogu očekivati još veće, odnosno strožije kazne.

Problem online nasilja se najviše odražava na marginalizovane grupe, a u ovom slučaju to su i djeca. Kako se zakonske kazne, koje bi trebale kažnjavati počinitelje/ke, ne mogu odnositi na maloljetnike/ice važno je prepoznati međuvršnjačko nasilje na internetu i pravovremeno ga spriječiti. Najveću ulogu u cijelom sistemu korištenja mreže i sprječavanja nasilja svakako imaju roditelji i obrazovni sistem.<sup>80</sup>

Djeca, a naročito ona mlađa ponekad nisu ni svjesna da im se dešava nasilje i rijetko to prijavljuju bilo kome, a naročito roditeljima. Online zlostavljanje je sveprisutno i kod djece u urbanim zonama, ali i kod djece koja potiču iz ruralnih sredina, ne postoji razlika. Ranije, dok nisu postojale društvene mreže i tehnologije putem kojih se danas vrši zlostavljanje, vršnjaci su se sukobljavali direktno, fizički i verbalno.

---

<sup>80</sup> Primjer: <https://www.youtube.com/watch?v=qW13XYsiYVo> ;

Sada se djeca kompromituju video i foto sadržajima, pa i audio zapisima. Ucjenuju jedni druge, komentarišu svoje i sadržaje drugih, dijele ih i to je nezaustavljivo, a posljedice su katastrofalne.

Iz Institucije Ombudsmana za ljudska prava BiH kažu kako ne mogu govoriti o konkretnim statistikama što se tiče zlostavljanja, jer rade po pojedinačnim žalbama građana. "Od 2009. godine, od kada institucija postoji do danas, na godišnjem nivou ima 30 do 40 žalbi građana koje se tiču vršnjačkog nasilja i zloupotrebe djece putem Interneta. Nama se nažalost ne obraćaju djeca, već isključivo roditelji jer oni sami procijene da se radi o nasilju. Mi vrlo često, kada ustanovimo da se radi o nasilju donosimo preporuke i nadležnima preko našeg postupka. Kada je u nasilju u pitanju segment upotrebe informacijskih i komunikacionih tehnologija, puno je teže", rekla je za Bljesak.info pomoćnica ombudsmena i šefica Odjela za praćenje prava djece Aleksandra Marin Diklić.<sup>81</sup>

---

<sup>81</sup>12.11.2018. sa: <https://www.bljesak.info/sci-tech/tehnologija/nasilje-na-internetu-a-njemu-se-ne-prica-ali-postoji/253094> ;

The logo for the One World Platform, featuring the text "one world platform" in a bold, lowercase sans-serif font. The word "one" is on the top line, "world" is on the second line, and "platform" is on the third line. To the right of the text is a stylized globe icon.

**one  
world**  
platform



**APC**